

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Üldajaloo osakond

Elisabeth Kont

**Bathsua Makin oma tütarlastekooli reklaamijana tema 1673.
aastal ilmunud haridustraktaadi *An Essay to Revive the Antient
Education of Gentlewomen* kaudu**

Bakalaureusetöö

Juhendaja lektor Janet Laidla

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Bathsua Makin kui 17. sajandi Inglismaa üks haritumaid naisi ning tema haridusteose analüüs.....	9
1.1. Bathsua Makini elukäik ja haridustee.....	9
1.2. Bathsua Makini 1673. aasta traktaadi <i>An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen</i> analüüs	11
1.3. Bathsua Makini nägemus 17. sajandi naisharidusest.....	12
1.3.1. Bathsua Makini naishariduse traktaati tabanud kriitika.....	15
1.4. <i>An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen</i> – traktaat või reklaamleht?	16
1.4.1. Bathsua Makini traktaadi võrdlus Anna Maria van Schurmani 1641. aasta haridustraktaadiga	19
2. Naiste haridusvõimalused varauusaja Euroopas	22
2.1. Naiste haridusasutuste ja -võimaluste loomine Euroopa suurriikides	22
2.2. Haridusolud varauusaja Eesti- ja Liivimaal.....	26
3. Naiskirjanike teoste levimine varauusaja Euroopas.....	29
3.1. Naiskirjanikud varauusaja Euroopa suurriikides	29
3.2. Rootsi 17. sajandi naisharidusest kõnelev väitekirj.....	31
3.3. Varauusaegse Eesti- ja Liivimaa kirjastamise ning naiskirjanduse olukord	33
4. Eesti naine kooli reklaamijana?	37
4.1. Eestikeelse naishariduse alase kirjutise avaldamisevõimalus enne 1882. aastat.....	37
4.2. Natalie Johanson-Pärna nais hariduskõne analüüs	40
Kokkuvõte	42
Kasutatud allikad ja kirjandus	45
Summary	51

Sissejuhatus

Varauusaja alguses said formaalset haridust omandada eeskätt mehed. Põhjenduseks toodi sotsiaalsed erinevused naise ja mehe vahel ning lisaks ka asjaolu, et haritud naine võiks olla mehele intellektuaalne vastane ning ohustada tema au. Seetõttu oli suur osa naistest kirjaoskamatud, kohati 90% ulatuses.¹ Kui vaadelda naise ja mehe haridustaset 17. sajandil sama mõõdupuu järgi, siis oli ajastu kontekstis erudeeritud naisi vähe.² Sellest hoolimata hakkasid sajandi lõpupoole üksikud naisharitlased nõudma naishariduse edendamist ning kajastasid enda arvamust erinevates trükiteostes, nende haritlaste hulgas oli ka käesolevas töös vaatluse all olev Bathsua Makin.

Uurimistöö lähtepunktiks on Inglismaa naisharitlase Bathsua Makini haridustraktaadi analüüs ja selle panus 17. sajandi naishariduse edendamisesse. Bathsua Makinit hakati uurima rohkem 20. sajandil, mil avastati tema õige neiupeenimi – Reginald. Enne 20. sajandit peeti Bathsua Makinit John Pelli õeks, kelle neiupeenimi oleks sellisel juhul olnud Bathsua Pell. Seetõttu ei seostatud Bathsua Reginaldi haridusteed ja avaldatud raamatuid Bathsua Makiniga. John Pelli ja Bathsua Makini omavahelise kirjavahetuse käigus nimetas Makin Pelli korduvalt oma vennaks, põhjusel, et tegu oli Makini õemehega. See tekitas ajaloolastes aga vale arusaama.³ Kõige rohkem on Bathsua Makinit uurinud ning raamatuid ja artikleid avaldanud – Georgia Ülikooli professor Frances Teague.

Frances Teague'i esimene pikem Bathsua Makinit puudutav kirjutis rääkis Makini eluloost, tema 1616. aastal ilmunud esimesest teosest, õpetaja teekonnast ning tema imetlusväärse tasemega haridusest.⁴ Järgmisena ilmus Teague'i sulest Bathsua Makini täispikk elulugu, mis rääkis detailselt naise minevikust ja temaga seotud inimeste taustast, puudutas põgusalt

¹ Barbara J. Whitehead, "Introduction", *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk ix–xvi (lk ix–x).

² Whitehead, lk x.

³ Jean R. Brink, "Bathsua Reginald Makin: "Most Learned Matron"", *Huntington Library Quarterly*, 54 (1991), lk 313–326 (lk 313–314).

⁴ Frances Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, *Biography*, 16 (1993), lk 1–17.

traktaadi kirjutamise eesmärki, lisaks kajastab täismahus tema 1673. aastal ilmunud traktaati⁵. Teague'i värskeim uurimus on Margaret J. M. Ezelliga koos kirjutatud kogumik, kus Teague avaldas Bathsua Makini 1673. aasta traktaadi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues. With An Answer to the Objections against this Way of Education*⁶, selle detailse analüüsi, Makini biograafia ning puudutas naise hilisemat tuntut.⁷

Bathsua Makinit käsitledes toodi teiste autorite nagu Brinki, Gimi ning Rossi poolt tihti välja samad punktid – tema ebaselge haridustee, sajandeid kestnud segadus perekonnanimega, mille tõttu tänaseks on paljud originaalandmed kadunud, võimalikud allikad tema haridustee kohta. Analüüsiti naise finantsprobleeme ning sellest tulenevaid valikuid.⁸ Lisaks kiideti Makini avaraid teadmisi, kajastati tema rolli Charles I tütre ühe õpetajana, käsitleti 1673. aasta haridustraktaati ning tema tütarlastekooli.⁹

Bathsua Makinit pole varasemalt kajastatud ainult positiivsest küljest. 20. sajandil kriitiseeriti traktaadis *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* esitatud naisharitlaste nimekirja mitmeid kitsaskohti, sest eeltöö oli nende naiste puhul jäänud tegemata. Suureks pettumuseks oli kirjutise juures asjaolu, et selle naiste haridusalased nõudmised olid liiga tagasihoidlikud ning haridusprogrammis olid puudused.¹⁰ Teiste 17. sajandi naiskirjanike kõrval ei peetud Bathsua Makinit piisavalt progressiivseks.¹¹

⁵ Frances Teague, *Woman of Learning* (Lewisburg: Bucknell University Press, 1998).

⁶ Edaspidi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*.

⁷ Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016).

⁸ Jean R. Brink, "Bathsua Reginald Makin: "Most Learned Matron"", *Huntington Library Quarterly*, 54 (1991), lk 313–326; Lisa Gim, "'Faire Eliza's Chaine': Two Female Writers' Literary Links to Queen Elizabeth I", *Maids and Mistresses, Cousins and Queens: Women's Alliances in Early Modern England*, toim Susan Frye, Karen Robertson (New York: Oxford University Press, 1999), lk 183–198.

⁹ Jean R. Brink, "Bathsua Reginald Makin: "Most Learned Matron"", *Huntington Library Quarterly*, 54 (1991), lk 313–326; Lisa Gim, "'Faire Eliza's Chaine': Two Female Writers' Literary Links to Queen Elizabeth I", *Maids and Mistresses, Cousins and Queens: Women's Alliances in Early Modern England*, toim Susan Frye, Karen Robertson (New York: Oxford University Press, 1999), lk 183–198; Sarah Gwyneth Ross, *The Birth of Feminism: woman as intellect in Renaissance Italy and England* (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2009).

¹⁰ Mitzi Myers, "Domesticating Minerva: Bathsua Makin's "Curious" Argument for Women's Education", *Studies in Eighteenth-Century Culture*, 14 (1985), lk 173–192.

¹¹ Mitzi Myers, "Domesticating Minerva: Bathsua Makin's "Curious" Argument for Women's Education", *Studies in Eighteenth-Century Culture*, 14 (1985), lk 173–192 (lk 174).

Kui tõlgendada uurimistöös Bathsua Makini traktaati kui tütarlastekooli reklaamivat teost, teooria mida puudutas põgusalt ka Frances Teague¹², tundub üsna arusaadav, miks Bathsua Makin selle teose kirjutamist nii tõsiselt ei võtnud. Sel juhul oli tema jaoks enda tasulise kooliasutuse reklaamimine tähtsam, kui seista naiste hariduse õiguste eest. Järelduse näitlikustamiseks võrreldakse Bathsua Makini 1673. aasta traktaati kaasaegse Anna Maria van Schurmani haridusalase kirjutisega, kelle kooliharidust sai pidada veelgi silmapaistvamaks. Inglismaal ja mujal Euroopas ilmus 17. sajandil päris mitmeid naiste positsiooni ja haridust puudutavaid teoseid, mistõttu tekib küsimus, milline oli olukord siinkandis – kas ja millal oleks tänase Eesti aladel võinud ilmuda sarnane teos? Kristi Viiding on 2013. aastal kirjutanud, et tema teada varauusajal Eesti- ja Liivimaalt naiste haridusele pühendatud trükist pole säilinud, kuid ta ei peatu sellel teemal pikemalt.¹³

Uurimistöo põhiline allikas on Bathsua Makini 1673. aastal ilmunud traktaat, millest kasutatakse uurimistöös kahte eksemplari. Esimene neist on ülespildistatud versioon kirjutisest *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues. With An Answer to the Objections against this Way of Education*¹⁴ ning teine on kommentaaridega täiendatud versioon teoses *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*¹⁵. Teised allikad on Anna Maria van Schurmani inglise keelde tõlgitud haridustraktaat *The Learned Maid; or, Whether a Maid May be a Scholar? A Logick Exercise*¹⁶, Peter Hedengrahn *Exercitium Academicum Mulieres Philosophantes Leviter Adumbrans*¹⁷ ja

¹² Frances Teague, *Woman of Learning* (Lewisburg: Bucknell University Press, 1998), lk 42, 93.

¹³ Kristi Viiding, “Humanistlikud haridusprogrammid varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal”, *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstide kesk- ja varauusaegsel Eesti ja Liivimaal*, koost Katre Kaju, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 20 (27) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2013), lk 159–206 (lk 202).

¹⁴ Bathsua Makin, *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues. With An Answer to the Objections against this Way of Education* (London: J.D., 1673), kättesaadav GoogleBooks vahendusel internetist.

¹⁵ Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016).

¹⁶ Anna Maria van Schurman, *The Learned Maid; or, Whether a Maid May be a Scholar? A Logick Exercise* (London, 1659), <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo2/A94255.0001.001?rgn=main;view=fulltext> [külastatud 15.03.2022].

¹⁷ Love Forssberg Malm, „A dissertation on philosophising women, edited with introduction, translation and commentary“, bakalaureusetöö, Uppsala, 2011.

Natalie Johanson-Pärna “Eesti tütarde haridus: Eesti Kirjameeste Seltsis 15-mal Talwe kuu päewal 1882 kõnelenud Natalie Johanson-Pärna”.¹⁸

Uurimistöö peamine eesmärk on välja tuua põhjused, miks ning mis moel erines Bathsua Makin oma kaasaaja naisautoritest nagu hollandlasest Anna Maria van Schurmanist ning Rootsi väitekirja loomisele kaasa aidanud Sophie Elisabet Brennerist, kuid kuidas seetõttu saab teda siduda hoopis 1882. aastal Natalie Johanson-Pärna seni teadaoleva esimese eestikeelse naishariduskõnega. Bathsua Makini *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* meenutab oma olemuselt suuresti reklaamlehte, mille tõttu lähenetakse antud uurimustöös Bathsua Makini *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* traktaadile detailsema nurga alt, kui seda Frances Teague teinud on. Mitte kõigest oletades, et tegu võis olla reklaamlehega, vaid analüüsisides seda kui reklaamlehte. Töö lõpus esitatakse seosed Bathsua Makini teose ja Johanson-Pärna vahel, kes oma 1882. aasta kõnes avaldas suuresti sarnaseid mõtteid Bathsua Makiniga. Seetõttu antakse taust Eesti- ja Liivimaa naiste haridusele 17. sajandil ning kaasatakse ka kahte järgnevat sajandit, selleks et selgitada välja, kas Bathsua Makini ning Johanson-Pärna kirjutiste vahepealsel perioodil oli Eestis võimalik avaldada naisharidusest kõnelev kirjutis.

Uurimistööle võeti selline suund, kuna 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa naisharidust on senimaani Eesti historiograafias väljaspool üldkäsitlusi kajastatud võrdlemisi vähe. Mõningaid märkusi 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa naishariduse kohta on kirja pannud Ferdinand Eisen¹⁹, Lembit Andresen²⁰, Allan Liim²¹ ning Lea Kõiv²². Kairit Kaur on kirjutanud mitu väga põhjalikku kirjutist baltisaksa 17.–18. sajandi luulest. 2008. aastal kirjutas Kaur artikli „Baltisaksa naise

¹⁸ Natalie Johanson-Pärna, *Eesti tütarde haridus* (Tallinn: A. E. Brandt, 1882).

¹⁹ *Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni*, peatoim Ferdinand Eisen (Tallinn: Valgus, 1989).

²⁰ Lembit Andresen, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu* (Tallinn: Valgus, 1991); Lembit Andresen, *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. I, Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani* (Tallinn: Avita, 1997).

²¹ Allan Liim, „Kõrvalkool“, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 99–100; Allan Liim, „Tütarlastekool“, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 139–140.

²² Lea Kõiv, „Kool ja haridus: Eraõpetaja Andreas Ferdinand Kirchring“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 235; Lea Kõiv, „Kool ja haridus: Tütarlastekool“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 232–233.

juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni²³, millest arenes 2013. aastaks välja tema doktoritöö *Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden*²⁴ naiskirjanduse arengust aastatel 1654–1800. Paar aastat hiljem arutleb Kristi Viiding mõningate Kairit Kauri doktoritöö aspektide üle ning kritiseerib Kauri, kuna ta ei olnud kajastanud naiste haridustaseme mõju naisluuletajate levikule.²⁵

Viimasel ajal on hiliskeskaja ja varauusaja naiste rollile ja nende haridusele kõige rohkem tähelepanu pööranud Inna Põltsam-Jürjo. Sirje Tamuli koostatud kogumikus kirjutas Põltsam-Jürjo keskaja naiste haridusvõimalustest ning selle muutustest peale reformatsiooni.²⁶ Epi Tohvri kirjutas 2020. aasta kogumikus naishariduse edendamise Tartu 19. sajandi alguses.²⁷ Kõige uuem kirjutis sel teemal pärineb taas Inna Põltsam-Jürjolt. Oma artiklis juhtis ta tähelepanu naiste rollile reformatsiooniliikumises ning hariduse tähtsusele pastoriperes.²⁸ Naiste haridusest varauusajal laiemalt Euroopas on kirjutatud palju rohkem, millest annab tunnistust II peatükis viidatud kirjandus.

Rohkem infot on 19. sajandi Eesti- ja Liivimaa naishariduse arengute kohta, kuna siis hakkasid aset leidma muutused baltisaksa kultuuriruumis. 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa kohta on aga informatsiooni vähe, mis oli suurema osa sajandist Rootsi mõjuvõimu all. Uurides aga põgusalt Rootsi naishariduse ajalugu, leiab informatsiooni, et seal hakati naiste haridusele rohkem tähelepanu pöörama juba 17. sajandil, nii nagu ka Inglismaal. Seetõttu on võimalik, et vähe uuritud 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa territooriumil võis olla samuti naishariduse edendamise algeid, mis pole senimaani avastatud.

²³ Kairit Kaur, „Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni“, *Keel ja Kirjandus*, 1 (2009), lk 11–32.

²⁴ Kairit Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, doktoritöö, Tartu, 2013.

²⁵ Kristi Viiding, „Tähekleidis öö. Uurimus Põhja-Baltikumi naisluule kohta enne Koidulat“, *Keel ja Kirjandus*, 1 (2014), lk 63–66 (lk 65–66).

²⁶ Inna Põltsam, „Nunnadest, posijatest, kaupmehekeskedest ning teistest õppinud ja “õpetatud” naistest keskaja Liivimaal”, *Vita academica, vita feminea*, koost Sirje Tammul (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999).

²⁷ Epi Tohvri, „Johann Karl Simon Morgernstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas”, *Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250*, koost Jaanika Anderson (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020).

²⁸ Inna Põltsam-Jürjo, „Pastoriprouad 16.–18. sajandil“, *Piiri peal: võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega*, koost Katre Kaju, Rahvusarhiivi toimetised 4 (35) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), lk 335–359.

Uurimistö on jagatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis keskendutakse Bathsua Makini 1673. aasta naisharidust kajastavale traktaadile *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*, selle reklaamlehe olemusele ning sellest tulenevalt võrreldakse Bathsua Makini teost teda inspireerinud Anna Maria van Schurmani 1641. aasta kirjutisega *Dissertatio, de ingenii muliebris*. Teises peatükis antakse taust varauusaja Euroopa naisharidusele ja heidetakse pilk 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa haridusoludele. Kolmandas peatükis räägitakse varauusaja Euroopa naiskirjanike võimalustest ning uuendustest, kajastatakse Rootsi väitekirja ning Eesti- ja Liivimaa 17. sajandi naiskirjanike olukorda. Neljandas peatükis keskendutakse 18. sajandi juhuluulele ning analüüsitakse Natalie Johanson-Pärna 1882. aasta reklaamiva alatooniga hariduskõne, mistõttu luuakse seos 1673. aasta Bathsua Makini traktaadiga. Uurimistö on aktuaalne mõistmaks varauusaja Euroopa suurriikide naishariduse kulgu, Eesti 17. sajandi territooriumi paigutumist nende kõrval ning analüüsimaks allikate peidetud eesmäärke.

1. Bathsua Makin kui 17. sajandi Inglismaa üks haritumaid naisi ning tema haridusteose analüüs

1.1. Bathsua Makini elukäik ja haridustee

Bathsua Makini täpset sünniaastat pole kellelgi õnnestunud kindlaks teha. 1616. aastal andis Bathsua Reginaldi nimeline neiu välja enda esimese raamatu ning autor oli sisekaane märkuse järgi parasjagu 16-aastane. Teades, et Bathsua Makini neiupeõlvenimi oli Reginald, arvatakse, et Bathsua Makin võis sündida 1600. aastal.²⁹ Kaasaja kontekstis oli raamatu trükki andmine naise kohta erakordne saavutus, eriti kuna teosest peegeldus Makini haruldased teadmised, ta valdas erinevaid keeli ning oli hea kirjutaja.³⁰

Naise täpset haridusteed pole suudetud välja selgitada, kuna pikemat aega peeti naist John Pelli õeks, mistõttu oleks Makini neiupeõlvenimi olnud Bathsua Pell.³¹ Tegu oli aga Makini õemehega, keda ta kirjavahetuse käigus vennaks nimetas. Sellise eksimuse tõttu on aga suur osa teadmisi Makini minevikust tänaseks kas hävinenud või avastatud sajandeid hiljem.³²

Bathsua Makinit peeti oma aja kohta väga haritud naiseks. Eriti arvestades asjaolu, et ta oli pärit vaesest perekonnast. Ta perekond oli East Anglia piirkonnast, mis oli kirjaoskuse osakaalu osas Inglismaal üks kõrgemaid.³³ Makini vaimseid võimeid kinnitas ka asjaolu, et ta valdas suurepäraselt ladina, prantsuse, hispaania, kreeka, heebrea ja itaalia keeli, mida õpetas ka hiljem tüdrukutekoolis, kus ta guvernandina töötas.³⁴ Naine sai oma hariduse arvatavasti isa käest, kes oli õpetlane enda asutatud koolis.³⁵ Hiljem isa kõrval õpingud lõpetanud, ei olnud Makinil võimalust ülikooli astuda nagu seda oli tema teadmistega noormeestel. Seetõttu oli tema kui

²⁹ Brink, lk 316.

³⁰ Frances Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, *Biography*, 16 (1993), lk 1–17 (lk 3–4).

³¹ Brink, lk 314.

³² Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 2.

³³ Teague, *Woman of Learning*, lk 23, 26.

³⁴ Bathsua Makin, *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues. With An Answer to the Objections against this Way of Education* (London: J.D., 1673), lk 42, kättesaadav täismahus GoogleBooks vahendusel.

³⁵ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 4.

hariduse huvilise jaoks parim valik hakata õpetajaks isa koolis, kus Makin koos isaga poisslapsi haris.³⁶

Bathsua Makin abiellus 1621. aastal kohtuametnik Richard Makiniga. Pea 20 aastat hiljem tekkisid nende peres rahaprobleemid. Makini abikaasa oli olnud pere ülalpidaja, kuid peale mehe töökaotust oli Bathsua Makin sunnitud ise perekonda ülal pidama. Selleks, et raha teenida, otsustas Makin hakata eratunde andma. Seetõttu arvatakse, et majanduslikud raskused olid põhiliseks põhjuseks, miks Bathsua Makinist sai õpetaja.³⁷

Suure teadmistepagasi tõttu palgati Bathsua Makin Charles I tütre Elizabethi õpetajaks.³⁸ Tema abil sai printsess selgeks lugemise ja kirjutamise ning algteadmised itaalia, ladina, kreeka, heebrea ja prantsuse keeles.³⁹ 1650. ja 1660. aastate alguses õpetas Makin Huntingtoni krahvinnat Lucy't ning tema tüdruku Elizabeth Hastingsit.⁴⁰ Lisaks mainitud kõrgklassi naistele õpetas Makin ilmselt veel mitmeid aristokraate, kelle isikud pole aga teada.⁴¹

Arvestades fakti, et Bathsua Makin oli 17. sajandi naiskirjanike seas pigem madalast seisusest, on märkimisväärne, et sellise taustaga naine sai anda kuningakojas ning aristokraatide seas eratunde. Siin mängis eeldatavasti rolli nii naise elukoht kui ka tema mehe suhted kuningliku õukonnaga. Bathsua Makin ning tema abikaasa Richard Makin kolisid mehe töö pärast 1620. aastate lõpus Westminsteri. 1620. ja 1630. aastatel oli Richard Makin kuninglik õukonnateenija.⁴² Võib eeldada, et just selle sideme kaudu oli hiljem Bathsua Makinil võimalik õpetada Charles I tüdruku Elizabethi tegi õpingutes kiireid edusamme. See võis võimaldada Makinile õpetajannakohad teistes kõrgeaastil perekondades, sest nähes tema töö viljakust, ei olnud tema seisus enam takistuseks. Majanduslikud raskused on ka üheks põhipõhjuseks miks arvatakse, et Makin võis kirjutada 1673. aastal avaldatud traktaadi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* enda kooli reklaamimiseks ja seeläbi raha teenimiseks.⁴³

³⁶ Teague, *Bathsua Makin, Woman of learning*, lk 32.

³⁷ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 5–6.

³⁸ Teague, *Bathsua Makin, Woman of learning*, lk 12.

³⁹ Makin, lk 10.

⁴⁰ Brink, lk 319.

⁴¹ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 12.

⁴² Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 6.

⁴³ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 9.

1.2. Bathsua Makini 1673. aasta traktaadi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* analüüs

Bathsua Makini 1673. aasta teose suurteks eeskujudeks olid Johann Amos Comenius ning hollandlanna Anna Maria van Schurman. Schurmani ja Makinit ühendas suur huvi naishariduse vastu ning paljud leiavad, et kolmkümmend aastat hiljem ilmunud Makini teos oli suuresti inspireeritud Anna Maria van Schurmani 1641. aasta trükisest *Dissertatio, de ingenii muliebris*.⁴⁴ Makin kasutab oma teoses *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* ka palju õpetaja ning kirjaniku Johann Amos Comeniuse teooriaid.⁴⁵

Ingliskeelne traktaat *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* avaldati 1673. aastal Londonis ning kuna naistel oli sellel ajal raske enda õige nime all kirjutisi avaldada, ilmusid mitmed teosed valenime all. *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* ilmus hoopis ilma autori nimeta. Seetõttu peeti selle traktaadi autoriks pikemat aega õpetlast Mark Lewist. Põhjuseks võib pidada traktaadi viimast kaheksat lehekülje, mille sisu ühtis suuresti Lewise 1675. aasta traktaadiga.⁴⁶ Lõpuks leiti siiski, et 1673. aasta traktaadil pole rohkem seoseid Lewise teiste kirjutistega, kuna enamuse 1673. aasta traktaadis toodud naisharitlaste näidetest olid Makini õpilased või tuttavad. Lisaks ei olnud Lewis ka ühtegi naisharidust puudutavat teost varem avaldanud.⁴⁷ Tõenäosus, et Bathsua Makin teose kirjutas suurenes, kuna lisaks eelnimetatud põhjustele olid Bathsua Makin ja Mark Lewis kolleegid ja lõid koos Tottenhami tütarlastekooli, mida Makin enda traktaadis *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* reklaamis.

Kirjutise autor nimetas teoses ennast meheks, mistõttu jäi mulje, nagu autori sissejuhatusele järgnenud argumendid naiste hariduse kaitseks oleks teinud meesterahvas. Tänapäevaseks teame, et teose autor ja naiste hariduse poolt argumente esitav isik oli Bathsua Makin. Lisaks arvatakse,

⁴⁴ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 7.

⁴⁵ Teague, lk 2.

⁴⁶ Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, “Bathsua Makin and Women’s Education”, *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016), lk 27–50 (lk 36, 38).

⁴⁷ Teague, Ezell, “Bathsua Makin and Women’s Education”, lk 38–39, 41.

et traktaadis esinevad teose autorile esitatud vastuväited naiste harimisele oli Makin argumentatsiooni eesmärgil ise kirjutanud.⁴⁸

An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen kajastab mitmeid argumente, millega naised ja mehed veenda, et naised väärivad haridust. Selle jaoks tõi Bathsua Makin ajaloost näiteid haritud naiste kohta ning rääkis nende saavutustest erinevatel elualadel.⁴⁹ Näiteks valdas traktaadi sõnul Saksi päritolu nunn Hrosvitha suurepäraselt kreeka ja rooma keelt ning kirjutas koos komöödiat.⁵⁰ Inglise kuninganna Elizabeth I jaoks oli haridus tähtsal kohal, ta valdas mitmeid keeli ning valitsejana suutis välisdiplomaatidega rääkida nende emakeeles. Üürikest aega Inglismaa kuninganna olnud Jane Grey oli Makini meelest sama haritud, kui toleaeagsed mehed, kuna oskas prantsuse, ladina, hollandi, kreeka ja heebrea keeli. Kuningas Charles I tütar printsess Elizabeth oskas juba üheksa-aastaselt lugeda ja kirjutada ning mõistis tagasihoidlikul määral ladina, itaalia, prantsuse, kreeka ja heebrea keeli. Oleks neiu kauem elanud, oleks ta olnud oma soole veelgi suuremaks inspiratsiooniks. Pesaro kõrgeadli Alexander Sforza naine Constantia oli niivõrd haritud, et suutis argumenteerida nii filosoofia kui ka psühholoogia teemadel. Ta oli nii silmapaistev naine, et teadis Cicero, Lactantiuse ja teiste tuntud filosoofide teoseid.⁵¹

1.3. Bathsua Makini nägemus 17. sajandi naisharidusest

Bathsua Makin leidis, et ühiskond ei näinud naiste hariduse edendamisel mõtet, kuna arvati, et naised ei olnud meestega võrdse hariduse omandamiseks võimelised. Arvati, et naiste ja meeste intellektuaalsuse tase on erinev ning seetõttu pole vaja ka haridusvõimalusi parandada. Suur osa nendest ühiskonna liikmetest, kes nii arvasid, olid just intelligentsed ja haritud mehed.⁵²

Bathsua Makin lähenes naiste haridusele sotsiaalse klassi kaudu. Ta leidis, et teadmisi ja haridust oli vaja ennekõike jõukatel neidudel ning et sellega tuli alustada noorelt. Rõhku ei

⁴⁸ Teague, Ezell, "Bathsua Makin and Women's Education", lk 42.

⁴⁹ Makin, lk 10.

⁵⁰ Luebering, J.E., „Hrosvitha”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Hrosvitha> [külastatud 20.05.2023]; Makin, lk 10–11.

⁵¹ Makin, lk 10–11.

⁵² Makin, lk 3. Talupoegade suhtumist naiste haridusse on raske hinnata, kuna nende kohta pole palju allikaid säilinud.

tohtinud pöörata mitte oma välimusele vaid kõige enam tuli keskenduda õpingutele, sealhulgas kunstile ja erinevatele keeltele. Makin tegi vahet jõukamate ja vaesemate naiste haridusvajadusel, kuna arvas, et naise kohustus oli esmalt siiski kodu korras hoida ning teha majapidamistöid. Kui oli rahaline võimalus kellelegi nende koduste tööde tegemise eest maksta, sai naine tekkinud vabal ajal tegeleda enda harimisega.⁵³ Sarnast vaadet naise rollile võis märgata ka 17. sajandi Inglismaa ühiskonnas. Kõrgemat haridust said endale lubada naised, kel oli kas palju vaba aega, võimalus maksta eratundide eest või võimalus lasta erudeeritud isal end õpetada.⁵⁴

Raamatu autori arvates oli keelte õppimine naiste jaoks kõige tähtsam, kuna see tagab ligipääsu võõrkeelsetele teostele. Makin mõistis, et naiste harimine keelte ja kunstide vallas võiks parandada nende elutingimusi ka teistes elu valdkondades – nad oleksid rõõmsad ja austatud ning seetõttu paraneksid nende paarisuhted. Paljud mehed heitsid naishariduse edendajatele ette, et mehed ei soovi haritud naistega koos elada. Vastuväitena leidis Makin, et erudeeritud naine suunas meest ka enda haridust täiendama, et mitte vestluspartnerina alla jääda.⁵⁵ Haritud naine oli mehe jaoks hoopis imetletav, kuna iga perepea väärts head ja imetlusväärset naist. Hariduse omandanud naine sai juba varakult teadmisi edasi anda ka enda lastele.⁵⁶ Bathsua Makin leidis, et suurenenud haridusvõimaluste tagajärjel ei hakkaks naine nõudma endale kirikus rohkem õigusi, seda arvamust jagas ka Mary Astell enda traktaadis *A Serious Proposal to the Ladies*.⁵⁷

Bathsua Makin loetles erinevaid teadusvaldkondi, kus üks haritud naine peaks teadmisi omama. Entsüklopeedia läbitöötamine annaks naisele juurde palju üldisi teadmisi. Kunstide ja teaduste õppimine aitas mõista religiooni tagamaid, mis oli igale inimesele esmatähtis. Suulise väljendusoskuse arendamiseks oli hädavajalik retoorika ja grammatika õppimine. Loogika ja ravitsemise⁵⁸ õppimist peaks samuti võimaldama, eriti kuna ravitsemine aitaks naisel paremini mõista ravimtaimi ja ravimeid. Pühakirja mõistmiseks oli hädavajalik heebrea ja kreeka keele

⁵³ Makin, lk 22.

⁵⁴ Sarah Jane Aiston, “Women, Education and Agency, 1600–2000: An Historical Perspective”, *Women, Education, and Agency, 1600–2000*, toim Jean Spence, Sarah Jane Aiston, Maureen M. Meikle (New York & London: Routledge, 2010), lk 9–26 (lk 9).

⁵⁵ Makin, lk 3–4, 11, 30.

⁵⁶ Makin, lk 27–28.

⁵⁷ Teague, *Bathsua Makin, Woman of Learning*, lk 97.

⁵⁸ Originaalis *physic*, mille arhailine tähendus on ravimtaimed ja ravitsemine, vt *Oxford Dictionary of English*.

valdamine. Geograafia tundmine aitaks mõista ajalugu ning meelehead tooks naise ellu muusika, joonistamine ja luule. Bathsua Makin oli veendunud, et naisluuletaja pidi olema väga erudeeritud. Luuletaja pidi luuletuste kirjutamiseks omama piisavalt teadmisi erinevate eluaspektide kohta.⁵⁹

Olgugi, et Makin seisis naishariduse eest ja naiste võimaluste suurendamise eest, siis seda siiski tagasihoidlikult. Ta tõi ise teoses välja asjaolu, et ei hakka naiste õiguste ja muude soovide eest seisma, kuna nõudes liiga palju võib hoopis kõigest ilma jääda. Seetõttu innustas Makin naisi küll õppima, kuid seda ennekõike eesmärgil, et mees naist arutluste käigus tema teadmiste tõttu kuulda võtaks. Samuti ei pidanud autor naisi meestega võrdseks ega kindlasti ka mitte meestest tähtsamaks, kuid leidis, et nad on palju rohkemaks võimelised, kui neile kaasajal võimaldati.⁶⁰

Bathsua Makin oletas, et kui naiste jaoks luuakse tulevikus haridusasutusi, siis mehed kahetseksid oma vähiklikku lähenemist naiste haridusele.⁶¹ Mark Lewis ja Bathsua Makin löid 17. sajandi teisel poolel Londonist nelja miili kaugusele kõrgest soost neidudele tütarlastekooli.⁶² Kooli reklaamimine tõi Bathsua Makinile materiaalselt kasu, kuna koolikohad olid tasulised.⁶³ Poole aja õpingutest sai õppida muusikat, laulmist, kirjutamist, tantsimist ning ülejäänud aja õppida ladina ja prantsuse keelt ning soovi korral kreeka, hispaania, heebrea ning itaalia keeli. Asutuses oli nii laialdane valik keelte õppimiseks, kuna Bathsua Makin ise valdas neid kõiki suurepäraselt.⁶⁴

Kooli said astuda tüdrukud alates 10. eluaastast. Õppima astumise eelduseks oli hea lugemisoskus. Tänu sellele oldi valmis õppima juurde ladina ja prantsuse keelt, lisaks täiendama teadmisi inglise keele grammatika kohta. Kui peale inglise keele teisi keeli ei tahetud selgeks õppida võis nende asemel teadmisi laiendada ka eksperimentaalse filosoofia alal. Vastavalt soovile sai koolis õppida selgeks ka puude, põõsaste ja ravimtaimede nimetused ning toimeaineid. Kui jõukamate perede neidudel oli võimalik tasulisi õpinguid pikendada, sai koolis juurde õppida ka ajalugu, astronoomiat, geograafiat ning matemaatika haru aritmeetikat.⁶⁵

⁵⁹ Makin, lk 16, 24.

⁶⁰ Makin, lk 4, 29.

⁶¹ Makin, lk 4.

⁶² Teague, *Bathsua Makin, Woman of Learning*, lk 93–95.

⁶³ Teague, *Bathsua Makin, Woman of Learning*, lk 10.

⁶⁴ Makin, lk 42.

⁶⁵ Makin, lk 43.

Bathsua Makin koostas sellise õppekava lähtudes John Amos Comeniuse teooriast. Comenius leidis, et selliste teadmiste omandamine on kõige edasiviivam ja harivam.⁶⁶ Mis põhjustel Makin tegelikult sellised õppeained välja tuua võis ning miks neid enda tütarlastekooli reklaamis, kirjutatakse lahti järgmistes alapeatükkides.

1.3.1. Bathsua Makini naishariduse traktaati tabanud kriitika

Enamus kriitikat tabas Bathsua Makinit 20. sajandil mil ta taasavastati, kuid mõned traktaadi negatiivsed aspektid jäid silma ka 17. sajandil. 17. sajandil elanud Simonds D'Ewes, Makini perekonnatuttav ning parlamendisaadik, hoidis isiklikud suhted ning naisharidusega seotud väljäuitlemised tugevalt lahus. Olgugi, et ta Makini mitmete argumentidega nõustus, ei olnud tema meelest naiste harimine vajalik.⁶⁷ Lootes suurima tulu peale, lähenes Bathsua Makin oma traktaadile juba eos vaatenurga alt, et naishariduse parandamisest pidi rääkima kui samm-sammulisest protsessist. Ta leidis, et ühe korraga nõuda samaväärset haridust meestega oleks liiga suur samm.⁶⁸

20. sajandil kritiseeris Hilda Smith Bathsua Makini konservatiivset lähenemist naisharidusele, mis Smithi arvates kahjustas teose sisu. Konservatiivsuse all mõtles Smith Makini poolt meestele omast suhtumist naiste haridusse. Smithi kirjutis keskendus 17. sajandi feministidele ning Makin jäi seal eelnimetatud põhjustel tahaplaanile ning peamiselt keskendus ta Mary Astellile, keda Smith pidas progressiivsemaks.⁶⁹

Mitzi Myers tõdes, et Makini teos oli suunatud kõigest jõukamatele naistele. Myers kritiseeris ka Bathsua Makini ebaselget seisukohta meeste ja naiste sama intellektuaalsuse taseme suhtes ning tema haridusprogrammi, mis oli väga algeline, ning ei võimaldanud neidudel avada oma potentsiaali. Sellele vaatamata leidis Myers, et Makin üritas siiski naiste haridust edendada, olgugi et vaid teatud sotsiaalsetele kihtidele tähelepanu pöörates.⁷⁰

⁶⁶ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 9.

⁶⁷ David Norbrook, “Women, the Republic of Letters, and the Public Sphere in the Mid-Seventeenth Century”, *Criticism*, 46 (2004), lk 223–240 (lk 232).

⁶⁸ Sharon Smith Palo, “The Good Effects of a Whimsical Study: Romance and Women's Learning in Charlotte Lennox's *The Female Quixote*”, *Eighteenth Century Fiction*, 18 (2005–6), lk 203–228 (lk 221–222).

⁶⁹ Myers, lk 174.

⁷⁰ Myers, lk 185–186.

Bathsua Makinile heideti ette ka haritud naiste nimistut, mida ta enda traktaadis kajastas. Paljude arvates oli naisõpetlaste loetelu Bathsua Makini kirjutises liialt lühike. Myra Reynoldsi meelest ei olnud Makini haritud naiste loetelu tema traktaadis kronoloogilises järjekorras ning oli kriitiliselt läbitöötamata.⁷¹ Naiste kohta ei olnud vastavat informatsiooni leitud mitte allikatest, vaid nad olid varasemalt olemas olevatest nimekirjadest ümber kirjutatud.⁷² Reynolds pidas Makinist küll väga lugu, kuid leidis, et Makini naisharitlaste loetelu ei olnud piisavalt läbimõeldud selleks, et olla veenev. Samal ajal kiitis Reynolds siiski Makini panust tüdrukute harimisse ning pidas Tottenhami tütarlastekooli esimeseks läbimõeldud kontseptsiooniga haridusasutuseks noortele neidudele.⁷³

J. R. Brink leidis teoses *Female Scholars*, et Makinit ei saa pidada naisõiguslaseks, kuid see-eest suurepäraseks haritlaseks ja õpetlaseks.⁷⁴ Sarnaselt Reynoldsile leidis ka J. R. Brink, et traktaadis mainitud haritud naiste nimekiri ei olnud veenev, kuid seejuures siiski leidlik.⁷⁵

Suurim kriitika tabas Bathsua Makinit 20. sajandil, kui tõeline feminismi laine oli alguse saanud ja Bathsua Makinit ei peetud 20. sajandi kontekstis enam naisõiguslaseks. Võrreldes 17. sajandi kriitikat 20. sajandi omaga võib eeldada, et Makin võeti enda kaasajal oma kirjutiste põhjal paremini vastu, arvestades asjaolu, et Makini traktaat inspireeris Mary Astelli *A Serious Proposal to the Ladies*. Kuidas suhtusid Bathsua Makini haridustraktaati aga 17. sajandi haridust soovivad naised, kelle jaoks see teos kirjutati on raske järeldada, kuna kirjutised ilmusid haritlaste sulest ja neidki on säilinud vähe.

1.4. *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* – traktaat või reklaamleht?

Bathsua Makini 1673. aasta traktaadi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* analüüsi kaudu saab järeldada, et Bathsua Makin oli naishariduse pooldaja ning leidis ka seda toetavaid argumente. Kui aga mõelda eelnevas alapeatükis kajastatud kriitikale, mis oli

⁷¹ Myers, lk 182.

⁷² Teague, *Bathsua Makin, Woman of Learning*, lk 96.

⁷³ Myra Reynolds, *The Learned Lady in England, 1650–1760* (Boston & New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1920), lk 281–282.

⁷⁴ Myers, lk 174.

⁷⁵ Myers, lk 173, 182.

suunatud põhiliselt Bathsua Makini tagasihoidliku naisõiguste pooldamisele ja läbi analüüsimate haritud naiste nimekirjale, siis sellest lähtuvalt saab edasi arendada ideed Bathsua Makini teosest kui reklaamlehest.

Arvestades asjaolu, et 1640. aastatel hakati arutlema uue haridusreformi üle ning avaldati palju erinevaid traktaate ja kirjutisi, sealhulgas mõeldi avaldada teos naishariduse nägemusest, võib küsida miks Makini traktaat ilmus 30 aastat hiljem.⁷⁶ Olgugi, et naiste haridusest rääkiv teos ei ilmunud 1640. aastatel, oleks see avaldamiseks olnud suurepärase ajastus, kuna sel ajal ilmusid mitmed teisedki haridustemaatilised kirjutised. Nende seas ilmus 1641. aastal Johann Amos Comeniuse haridusprogramm, mida kasutas Makin ka enda kirjutises. 1646. aastal avaldas John Hall esseede kogumiku *Horae Vacivae*, mis juhtis tähelepanu muutustele hariduses ja poliitikas.⁷⁷

Üks loogiline selgitus oleks, et Bathsua Makinil ei olnud 1673. aastal eesmärgiks ainult naishariduse edendamine, vaid soov teenida traktaadi avaldamisega materiaalselt kasu. Seetõttu üritas ka suur osa teosest veenda naisi selles, et neil on õigus ja vajadus haridusele, mida Makin ka mõistliku summa eest neile pakkuda sai. Sarnane olukord leidis aset ka 1616. aastal, mil Bathsua Makin avaldas oma esimese raamatu, kus reklaamiti tema isa loodud kooli, mis tõi endaga kaasa majandusliku tulu. Siit võib järeldada, et Makin avaldas teoseid ainult nendel hetkedel, kui ta oli majanduslikult sunnitud seda tegema.⁷⁸

Kui analüüsida Makini traktaati selle pilgu läbi, lähtudes Bathsua Makini soovist meelitada naisi enda tüdrukutekooli, jäävad silma mitmed asjaolud. Traktaadi esimesel leheküljel mainis Makin, et kui oleks piisavaid haridusasutusi, kus naised saaksid õppida, siis oleks neil võimalik meestele näidata kui ebaausad nad naissoo ja nende oskuste osas olnud on. Bathsua Makin leidis, et kui naised harivad ennast just niimoodi ning nendes valdkondades, mida tema juhendas, võtavad mehed lõpuks ka naise arvamust kuulda ning arvestavad sellega.⁷⁹

⁷⁶ Teague, Ezell "Bathsua Makin and Women's Education", lk 33.

⁷⁷ Ann McGruer, *Educating the 'Unconstant Rabble': Arguments for Educational Advancement and Reform during the English Civil War and Interregnum* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010), lk 6, 10.

⁷⁸ Teague, „The Identity of Bathsua Makin”, lk 9–10.

⁷⁹ Makin, lk 3–4.

Anonüümsena kirjutanud Bathsua Makin tõi välja Charles I tütre Elizabethi arukuse, lisades, et teda õpetas just Bathsua Makin. Ta mainis lisaks, et oleks printsess elanud kauem, oleks temast saanud suur inspiratsiooniallikas kogu naissoole.⁸⁰ Kui läheneda sellele lausele Makini omakasu vaatenurgast võib see lisamärkus, et teda õpetas just Bathsua Makin, olla katse võita naiste usaldust ning meelitada neid astuma Tottenhami tütarlastekooli, kus oli võimalus naistel Makini käe all õppida nii nagu seda tegi kunagi printsess Elizabeth.

Bathsua Makini sihtrühm, kellele ta suurimaid haridusõigusi nõudis, olid jõukamad naised. Olgugi, et ta põhjendas seda nende piisava vaba ajaga, kuna materiaalse eelise tõttu ei pidanud nemad tegelema majapidamistöödega, võib ka järeldada, et kui eesmärk oli meelitada naised tasulisse kooli, olid jõukamad naised just need, kelle hariduse eest seista.⁸¹

Kogu teose vältel olid Bathsua Makini väited ja argumendid erinevate teadusvaldkondade õppimiseks olnud ühesugused. Alapeatükid algasid väitega, et kõik naised olid olnud suurepärase loogikatundjad, osavad keeleteadlased jne. Ainus valdkond, mis teistest erines, oli matemaatika. Siin kirjutas Makin, et kõigest mõned naised olid matemaatikat osanud.⁸² Teades, et Makin ise ei ole pidanud matemaatika v.a aritmeetika õppimist naiste seas niivõrd tähtsaks ja oli selle enda õppekavast välja jätnud, kinnitab see taaskord arvamust, et Makin kiitis neid õppeaineid, mida ta ise õpetas ja pidas tähtsusetuks neid, mida tema kool ei võimaldanud.

Bathsua Makin leidis enda traktaadi jaoks inspiratsiooni hollandlanna Anna Maria van Schurmani 1641. aasta kirjutisest. Kui aga võrrelda kahe 17. sajandil avaldatud naisharilase haridustraktaati, siis Bathsua Makini ning Anna Maria van Schurmani traktaatides esinevad siiski silmnähtavad erinevused.

⁸⁰ Makin, lk 10.

⁸¹ Makin, lk 22, 26.

⁸² Makin, lk 15.

1.4.1. Bathsua Makini traktaadi võrdlus Anna Maria van Schurmani 1641. aasta haridustraktaadiga

Anna Maria van Schurmani haridustraktaat ilmus 1641. aastal Leidenis ladina keeles pealkirjaga *Dissertatio de ingenii muliebris ad doctrinam et meliores litteras aptitudine*.⁸³ Clement Barksdale'i poolt tõlgitud *The Learned Maid* ilmus inglise keeles 1659. aastal.⁸⁴

Anna Maria van Schurmani arvamuse kohaselt pidi ideaalsel õppuril olema huvi õppimise vastu ning ta pidi omama palju vaba aega, et tema õpingute tõttu ei jääks tegemata teised kodutööd. Lisaks pidi õpingute eesmärk olema enda arendamine, austuse suurendamine Jumala vastu ning naise haridus sai olla kasulik nii tema perekonnale kui ka kogu naissoole.⁸⁵ Mõlema lapsevanema kohuseks oli õpetada last juba imikueas, ajal mil see oli kõige kasulik ja edasiviivam.⁸⁶ Schurmani meelest tuli neidudele võimaldada õpingud riigi poolt, kuna kõikidel peredel pole rahaliselt võimalik õpingute eest tasuda.⁸⁷ Viimane lause toob esile ühe suurima erinevuse Makini ning Schurmani vahel, mistõttu saab eeldada ka, et naiste kirjutamise eesmärgid olid erinevad. Kui Schurman rääkis üleüldiselt naiste haridustaseme parandamisest, mis oleks pikemas plaanis edasiviiv, andis Makin väga selgesti mõista, et tema kooli on jõukad naised kohe oodatud.

Anna Maria van Schurman arvas, et ka erinevate teaduste ja kunstide õppimine tuleks neidudele kasuks, kuid ennekõike peaks rõhku pöörama nende teadusvaldkondadele, mis olid tihedamalt teoloogiaga põimitud. Neidude peamine eesmärk oli läbi eelmainitud õpingute leida enda sees üles õnn ja heaolutunne ning jõuda läbi selle Jumala armastusele lähemale. Tema meelest võisid õpingutes tahaplaanile jääda praktilised õigusküsimused, kohtutemaatika, militaarküsimused.⁸⁸ Olgugi, et naistel polnud eraldi akadeemiaid, kus erinevaid ülaltoodud

⁸³ Desmond M. Clarke, "Anna Maria van Schurman and Women's Education", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 203 (2013), lk 347–360 (lk 347).

⁸⁴ Patricia Demers, *Women's Writing in English: Early Modern England* (Toronto, Buffalo & London: 2005), lk 36.

⁸⁵ Anna Maria van Schurman, *The Learned Maid; or, Whether a Maid May be a Scholar? A Logick Exercise* (London, 1659), lk 3–4, <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo2/A94255.0001.001?rgn=main;view=fulltext> [külastatud 15.03.2022].

⁸⁶ Schurman, lk 33.

⁸⁷ Schurman, lk 4.

⁸⁸ Schurman, lk 5–7.

aineid õppida, ei tundunud see Schurmani jaoks probleemina, kuna jõukamad neid said endale koju tuua eraõpetajad või õppida vanemate käe all.⁸⁹

Nii Bathsua Makini kui ka Anna Maria van Schurmani traktaadid räägivad väga pikalt ja detailselt naiste õigustest haridusele ja vastavad argumentidele, mis selle vastu on toodud. Võrdluses olevate teoste puhul olid mõlemad traktaadid jagatud kaheks osaks ning mõlema puhul koosnes esimene pool erinevate eelnevate autorite argumentide ümberlükkamisest. Kaks naist leidsid, et kõige lihtsam oli õppida jõukamatel neidudel, kuna neil oli võimalus tasuda majapidamistöde eest, mida nad ise suurenenud õppimise pärast ajaliselt teha ei jõudnud.

Anna Maria van Schurmani ja Bathsua Makini arvamused läksid lahku selles osas, mis puudutas neidudele kõige vajalikumaid õppeaineid. Schurman pidas kõige tähtsamateks keelteks kreeka ja heebrea keelt, kuna ilma nendeta ei mõistetud pühakirja, nende kõrval väärtustas ka ajalugu.⁹⁰ Makin leidis, et need olid vajalikud, kuid pidas nendest tähtsamaks ladina ja prantsuse keelt, mis olid tema koolis kohustuslikud.⁹¹ Ladina ja prantsuse keel eeldatavasti, kuna ladina keel oli kasutusel haridusasutustes ning kirikutes. Prantsuse keel aga seetõttu, et oli kujunemas *lingua franca*'ks. Grammatika ja retoorika olid mõlema jaoks tähtsal kohal. Schurmani meelest oli matemaatika, luule ning muusika neidude jaoks vähem vajalikud, kuna ei olnud otseselt teoloogiaga seotud.⁹² Makin jagas seda arvamust, kuid leidis ka, et muusika ja luule tekitasid naistele palju meelehead.⁹³

Kõik eelmainitud põhjused, mistõttu Bathsua Makini teose eesmärk tundus olevat tütarlaste meelitamine traktaadi lõpus reklaamitavaisse tütarlastekooli, puudusid Anna Maria van Schurmani teose puhul. Nende kahe teose suurimaks erinevuseks oli tegelik eesmärk, neid kahte kõrvutades jääb tugevasti silma Makini vajadus raha teenida ning Schurmani soov naiste hariduse eest seista.

Bathsua Makinil oli sellest hoolimata mõju neidudele ning nende arvamusele naiste õigustest. Olenemata Makini enda eesmärkidest oli ta naishariduse edendamise kontekstis mõjuv figuur, kes aitas naistel enda õigusi haridusele teadvustada ja neid ka taga nõuda. Jättes kõrvale

⁸⁹ Schurman, lk 29–30.

⁹⁰ Schurman, lk 5.

⁹¹ Makin, lk 42.

⁹² Schurman, lk 5.

⁹³ Makin, lk 24.

eeldatav fookus, oli Makini traktaat siiski täis näiteid nii antiikaja kui ka kaasaja haritud naistest ja äratas naissoo seas lootust ning andis võimaluse ka enda teadmisi tema tüdrukutekoolis täiendada.

2. Naiste haridusvõimalused varauusaja Euroopas

2.1. Naiste haridusasutuste ja -võimaluste loomine Euroopa suurriikides

Mõistmaks paremini Makini traktaadi-reklaamlehe ja rajatud kooli tähtsust ning sarnaste trükiste ilmumisvõimalust 17. sajandi Eesti- ja Liivimaal antakse lühike ülevaade naiste hariduses toimunud arengutest Euroopas laiemalt.

Naiste haridustaset oli varauusajal raske mõista, kuna “hariduse” mõistele võis läheneda erinevalt.⁹⁴ Naiste haridust käsitletakse nende sotsiaalse klassi kaudu.⁹⁵ Hiliskeskajalt varauusajale ülemineku ajal ei levinud naiste kooliharidus ka Inglismaa eliidi hulgas.⁹⁶ Kõrgklassi naised peeti varauusaja kontekstis piisavalt harituks juhul, kui nad olid selgeks õppinud õmblemise, oskasid tantsida ja majapidamise eest hoolt kanda.⁹⁷ Naiste haridust ei saanud võrrelda tollaste meeste ega tänapäeva naiste haridustasemega, kuna haridusasutustes olid õppinud neist väga vähesed.⁹⁸ Renessansiaegsel Inglismaal omandas humanistliku hariduse teadaolevalt kõigest 15 naist.⁹⁹

Lugemisoskuse tähtsus suurenes 16. sajandi lõpus. Tüdrukutel, kelle peredel oli võimalik eraõpetaja eest maksta, oli võimalus lugemine ja kirjutamine selgeks saada kodus.¹⁰⁰ Majapidamistes õpiti lisaks vanemate eeskujul vooruslikkust ning kombestikku.¹⁰¹ Lugemisoskus sõltus suuresti sotsiaalsest positsioonist. Elizabeth I valitsemise perioodil oskasid Inglismaal lugeda 20% mehi ning 5% naisi.¹⁰²

⁹⁴ Sharon D. Michalove, “Equal in Opportunity? The Education of Aristocratic Women 1450–1540”, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 47–74 (lk 48–49).

⁹⁵ Whitehead, lk xi–xii.

⁹⁶ Whitehead, lk x.

⁹⁷ Whitehead, lk xi–xii.

⁹⁸ Whitehead, lk xi–xiii.

⁹⁹ Whitehead, lk x.

¹⁰⁰ Catherine R. Eskin, “The rei(g)ning of women’s tongues”, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 101–132 (lk 102, 110).

¹⁰¹ Michalove, lk 55–56.

¹⁰² Katrin Maag, “Education and literacy”, *The Reformation world*, toim Andrew Pettegree (London & New York: Routledge, 2006), lk 535–544 (lk 538, 543).

Õukonnas oli keelte õppimine tähtis poliitilistel põhjustel. Keeleoskajaid leidis ka mõnede aadlike seas.¹⁰³ Inglismaa filosoof Thomas More pidas enda tütarde õpetamist väga tähtsaks. Eraõpetajaga koos õpetas More oma kolmele tütrele ning nõbule prantsuse, ladina ja kreeka keelt, muusikat ning astronoomiat. More pidas haridust tähtsaks naiste iseseisvuse kasvatamisel. Hispaania õpetlane Juan Luis Vives leidis aga, et naised ei peaks aega kulutama enda harimisele vaid hoidma end eeskätt vooruslikena. Tema arvates piirdusid naiste kohustused koduste ülesannetega.¹⁰⁴

Kõrgemat haridust said endale lubada naised, kel oli vaba aega, võimalus saada isa käest eratunde või eratundide eest maksta.¹⁰⁵ Täiskasvanuikka jõudes oli naistel õpingute jätkamiseks ainus võimalus õppida edasi omal käel. Saanud kätte tugeva baasi, oli raamatute abil õppimine võimalik. Hiljem oli võimalus enda teadmisi kontrollida ning kinnistada mentori või perekonnaliikme abil.¹⁰⁶

Reformatsioonija järgsel Inglismaal suurenes vaimulike abikaasade roll. Vaimulike kaasadena olid naised sunnitud ära õppima lugemise ja kirjutamise ning seetõttu said neid oskusi ka enda lastele edasi anda.¹⁰⁷ Jõukamate perekondade lastel, sealhulgas tütaridel, oli võimalik saada parem ning pikaajalisem haridus tänu eraõpetajatele.¹⁰⁸ Peamiselt õpetati muusikat, tantsu, grammatikat, ratsutamist, vibulaskmist ning majapidamisega seotud oskusi.¹⁰⁹ Naiste haridust ei hinnatud siiski kohati mitte võõrkeelte oskuste vaid õblemisoskuse järgi.¹¹⁰

17. sajandil said jõukamad pered põhjalikuma hariduse omandamiseks oma tütreid saata ka internaatkoolidesse. Marylebone'is Londoni äärealal, asus tasuline internaatkool, mis

¹⁰³ Eskin, lk 120.

¹⁰⁴ Aiston, lk 12–13.

¹⁰⁵ Aiston, lk 9.

¹⁰⁶ Aiston, lk 13–14.

¹⁰⁷ Susan C. Karant-Nunn, „Reformation society, women and the family“, *The Reformation world*, toim Andrew Pettegree (London & New York: Routledge, 2006), 433–460 (lk 439).

¹⁰⁸ Maag, lk 538.

¹⁰⁹ Michalove, lk 69–70.

¹¹⁰ Stacey Shimizu, „The Pattern of Perfect Womanhood: Feminine Virtue, Pattern Books and the Fiction of the Clothworking Woman“, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 75–100 (lk 77).

võimaldas tüdrukutele prantsuse keele õpinguid, seal sai ka õppida lugemist ja kirjutamist, laulmist, tantsimist ning muusikainstrumente mängima.¹¹¹

Sõda ja konfliktid käivitasid naisharitleaste olukorras suuremad muutused. 30. aastane sõda ning Inglismaa kodusõda olid Inglismaa jaoks laastavad ja selle käigus said naised, kelle õigused olid muidu tahaplaanile jäetud, rohkem võimalusi.¹¹² Peale 1660. aasta monarhia taastumist, muutus ka suhtumine naisharidusse. Loodi juurde tütarlastekoole, kus said kõrgklassi tütardele lisaks õppida ka keskklassi neiud. Selline muutus sümboliseeris ühiskonna hoiaku teisenemist naiste harimisse ning sammu ühtsema ja võrdsema ühiskonna poole. Üheks säärase haridusasutuse loojaks oli ka inglasest Bathsua Makin.¹¹³

17. sajandi lõpul ja 18. sajandil sai haritumate naiste seas levinumaks guvernandi amet, mille läbi naised said oma teadmisi jagades teenida endale elatist.¹¹⁴ Seda ametit sai tänu oma muljetavaldavale haridusele pidada ka Bathsua Makin. Nagu eelpool mainitud, hakkasid jõukate naiste haridusvõimalused paranema 17. sajandi lõpus. Saab eeldada, et seetõttu otsustas Makin avada enda tütarlastekooli.

16. sajandi algul paranesid ka Itaalia neidude haridusvõimalused.¹¹⁵ 16. sajandi lõpus said enamus Itaalia naistest hariduse kodus, kus mõned isad õpetasid tütardele peamiselt seitset vaba kunsti. 16. sajandi lõpuks olid Itaalias naised endale kirjandusmaastikul koha välja teeninud. Tänu haritud naistele oli võimalus parandada pere mainet ning rikastada kirjandust. Veneetsia ning Londoni head trükiolud võimaldasid naistel varauusajal avaldada kirjatöid, mis mujal Euroopas levinud ei olnud.¹¹⁶ Varauusaja alguseks oli Itaalias levinud koduõpe jõudnud

¹¹¹ Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, "Introduction", *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016), lk 1–24 (lk 14).

¹¹² Carol Pal, *Republic of Women: Rethinking the Republic Letters in the Seventeenth Century* (New York: Cambridge University Press, 2012), lk 6–7.

¹¹³ Aiston, lk 11.

¹¹⁴ Sarah Gwyneth Ross, *The Birth of Feminism: woman as intellect in Renaissance Italy and England* (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2009), lk 241.

¹¹⁵ Sharon T. Strocchia, „Learning the Virtues: Convent Schools and Female Culture in Renaissance Florence“, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 3–46 (lk 6).

¹¹⁶ Ross, lk 6, 193, 197.

Inglismaale, kus haritud pereisad nagu näiteks Thomas More oma lapsi õpetasid sugu eristamata. Eriti tähtsaks peeti ladina keele õpet.¹¹⁷

Endiselt peeti siiski oluliseks naiste käsitööoskusi. 16. sajandil hakkasid Itaalias ja Saksamaal levima raamatud, mis sisaldasid erinevaid riidemustreid, mis pidid naise õmblema innustama. Harva kajastati raamatutes ka käsitööteemalisi luuletusi. Üldjoontes pidi pildiraamat õpetama naise õmblema ja ketrama.¹¹⁸

Reformatsioonijärgses Hollandis levis arvamused, et kõik kristlased on Jumala silmis võrdsed, olgu nad mehed või naised. Hollandi vabariik oli lugemisoskuse leviku osas Euroopas esikohal ning pakkus kolmeaastalist algharidust nii tüdrukutele kui ka poistele. Nendes koolides sai õppida lugemist ja katekismust. Kodus oli tüdrukutel võimalik eraõpetaja käe läbi õppida vabu kunste ning keeli.¹¹⁹

Näiteks eelpool mainitud Anna Maria van Schurmani koduõpingud algasid 1615. aasta paiku Utrechtis. Vendadega koos õppimine andis talle rohkem teadmisi, kui ükski haridusasutus talle naisena oleks saanud pakkuda. Teismeeas oskas Schurman kreeka ja ladina keelt, paistis silma hea tikkimis- ja joonistusoskusega, oskas kalligraafiat ning instrumentidest mängis nii klavessiini kui ka lauto.¹²⁰ Gisbertus Voetius, Utrechti ülikooli esimene rektor, palus Schurmanil ülikooli avamise jaoks luuletusi kirjutada ning hiljem võimaldas naisel käia loengutes, kus eraldi looži tõttu oli võimalik teda meestest eraldatuna hoida. Sellise erandi kaudu sai Schurmanist esimene naine Hollandis, kellel oli võimalus osa võtta ülikooliõpingutest. Seal sai Schurman selgeks heebrea keele ning tutvus ka süüria, araabia ning aramea keeltega.¹²¹

16. sajandi Hispaanias loodi mitu tütarlastekooli, kus kõrgklassi tüdrukute ning naistega said õppida ka vaesemad neiud. Koolis sai õppida paar aastat, kuni jõuti teismeliseikka ning siis

¹¹⁷ Ross, lk 53.

¹¹⁸ Shimizu, lk 76–77.

¹¹⁹ Joyce L. Irwin, "Introduction: Anna Maria van Schurman and Her Intellectual Cycle", *Whether a Christian Woman Should Be Educated and Other Writings from Her Intellectual Cycle*, toim ja tõlk Joyce L. Irwin (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1998), lk 1–22 (lk 2–3).

¹²⁰ Irwin, lk 4–5.

¹²¹ Irwin, lk 5.

valiti abielu või kloostrielu vahel. Koolis õpiti lugema, majapidamistöid ning palveid.¹²² Naiste laialdasem harimine sai alguse kuninganna Isabella õukonnas ning levis sealt aeglaselt edasi ka tavakodanike sekka. Naise haridus ei pidanud lõppema koduse kasvatusena, üha rohkem mindi õppima koolidesse. Üksikutele haritud hispaania naistel oli võimalus pidada Hispaania erinevates ülikoolides luuleteemalisi loenguid. Üks neist oli Doña Francisca de Lebrija, kes pidas loenguid Alcalá ülikoolis ning teiseks oli Salamanca ülikoolis loenguid pidav Doña Lucía de Medrano.¹²³ Kõrgemat seisust tähistav *Doña* tiitel viitas naiste hea hariduse ja sotsiaalse taseme kõrval ka nende jõukusele¹²⁴.

17. sajandi haridusolud Euroopa suurriikides ei erinenud kuigi palju. Naisi nähti peamiselt käsitöölisena. Haridusvõimalused sõltusid perekonna jõukusest, sest eraõpetajate palkamine oli kulukas. Naiste hulgast kerkis esile üksikuid ja andekaid erandeid nagu Anna Maria van Schurman, kes sai ülikooliloengutes käia ning Francisca de Lebrija ning Lucía de Medrano, kellel oli võimalik ülikoolides õpetada. Üldjoontes naiste harimist kuigi palju ei tähtsustatud. Itaalias tegutsesid juba 16. sajandi lõpus naiskirjanikud. Inglismaal hakkasid naised rohkem kirjutama 17. sajandi lõpus. 18. sajandi alguseks Euroopa suurriikide naiste haridustase üldises pildis ühtlustus. Vastamaks küsimusele, kuidas paigutusid 17. sajandil Eesti alad teiste Euroopa riikide kõrvale, tuleb heita pilk sealsetele haridusoludele.

2.2. Haridusolud varausaja Eesti- ja Liivimaal

Varausaegse Eesti alade hariduse ajaloost rääkides oli tähtis teada, mis toimus samal ajal saksa kultuuri mõjusfääris. Martin Luther soovis, et naised Piibli mõistmiseks lugeda oskaksid. Uute loodud koolide seast said tüdrukud õppida pea pooltes, õppides lugemist, kirjutamist, religiooniõpetust ja tagasihoidlikul määral ka aritmeetikat ja õmblemist.¹²⁵ Reformatsiooni järel loodud tütarlastekooli õppeprogramm otseselt õpetuse taset siiski ei tõstnud.¹²⁶ Üksikuid naisi,

¹²² Elizabeth O. Howe, *Education and Women in the Early Modern Hispanic World* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2008), lk 105–106.

¹²³ Howe, lk 43–44.

¹²⁴ 17. sajandi kontekstis tähendab aadlidaami.

¹²⁵ Carol Strauss Sotiropoulos, *Early Feminists and the Education Debates: England, France, Germany 1760–1810* (Madison & Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press, 2007), lk 39.

¹²⁶ Inna Põltsam, “Nunnadest, posijatest, kaupmehekeskedest ning teistest õppinud ja “õpetatud” naistest keskaja Liivimaal”, *Vita academica, vita feminea*, koost Sirje Tammul (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), lk 21–44 (lk 36–37).

kel õnnestus laiem haridus omandada leidus, kuid neid ennekõike vaimulike peredes.¹²⁷ Haridust peeti vaimulike seas tähtsaks ning luterlikud pastorid jätkasid oma tütarde harimist kodus.¹²⁸

Kuni 16. sajandi keskpaigani said Eesti territooriumil tütarlapsed õppida vaid kloostrikoolides, kus sai õppida nii lugemist kui ka algtasemel kirjutamist.¹²⁹ 1543. aastal kolis vanadesse tsistertslaste ruumidesse esimene Tallinna tütarlaste kasvatusasutus.¹³⁰ Tallinna tütarlastekoolis kestis õpe 1–3,5 aastat ja põhiliselt tegeleti katekismuse tundma õppimisega. Õpingute lõppedes suudeti Piiblit tõlgendada. Neile õpilastele, kellel oli võimalik õpinguid pikendada, pakuti lisaks usuõpetust ning parandati nende teadmisi Piibilooost.¹³¹ 1555. aastal loodi Tartus samalaadne tütarlastekool.¹³² 16. ja 17. sajandil oli Tallinna haridusasutus ainus pikaajaline kool, vahepeal loodud Tartu tütarlastekool pandi õige pea kinni.¹³³ Eestlased olid 17. sajandil suuresti siiski talurahvas ja neil tekkisid lugema õppimise võimalused alles sajandi lõpus. Kirjutamisoskus, mis sellise kirjutise jaoks vajalik oleks olnud, peaaegu et puudus.¹³⁴

Rootsi ajal, 17. sajandi keskel said Tartu linnas tüdrukud õppida kõigest kõrvalkoolis, kõik gildide poolt raele tehtud ettepanekud tütarlastekooli loomise kohta lükati sel ajal tagasi.¹³⁵ Kõrval- ehk abikoolis sai õppida saksa keeles lugemist, kirjutamist ning arvutamist.¹³⁶ Paremäl järjel olevatel peredel oli võimalik saata oma tütar eraõpetajate juurde, näiteks arvatakse, et Andreas Ferdinand Kirchringi käe all õppis lausa 92 tüdrukut.¹³⁷ 1688. aastal liideti Tartu rootsi kroonukool ja saksa linnakool, millest sai neljaklassiline kroonu- ja linnakool, kus said

¹²⁷ Põltsam, lk 22.

¹²⁸ Inna Põltsam-Jürjo, „Pastoriprouad 16.–18. sajandil“, *Piiri peal: võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega*, koost Katre Kaju, Rahvusrhiivi toimetised 4 (35) (Tartu: Rahvusrhiiv, 2021), lk 335–359 (lk 348).

¹²⁹ Lembit Andresen, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu* (Tallinn: Valgus, 1991), lk 15.

¹³⁰ *Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni*, peatoim Ferdinand Eisen (Tallinn: Valgus, 1989), lk 82–83.

¹³¹ Lea Kõiv, „Kool ja haridus: Tütarlastekool“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 232–233 (lk 232–233).

¹³² *Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni*, lk 83.

¹³³ Allan Liim, „Tütarlastekool“, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 139–140 (lk 140).

¹³⁴ Andresen, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu*, lk 31.

¹³⁵ *Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni*, lk 126.

¹³⁶ Allan Liim, „Kõrvalkool“, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 99–100 (lk 99).

¹³⁷ Lea Kõiv, „Kool ja haridus: Eraõpetaja Andreas Ferdinand Kirchring“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 235 (lk 235).

tüdrukud õppida nii kirjutamist kui ka arvutamist. 1695. aastal õppis koolis 50-ne poisi kõrval 11 tüdrukut.¹³⁸

17. sajandi teisel kolmandikul hakati rohkem rõhku pöörama talurahva lugema õpetamisele ning selleks võeti kasutusele eestikeelsed aabitsad. Eestimaa kubermangu suuremates kihelkondades muutus aabitsaõpetus ja katekismuseõpetus kogu rahva seas kohustuslikuks.¹³⁹ 1642. aastal loodud Gotha koolikorraldus tõi ka maal elavate poiste ja tüdrukuteni eestikeelse hariduse.¹⁴⁰ 1656. aastal aset leidnud Vene-Rootsi sõda jättis aga haridusolude edasi arenemisesse pausi.¹⁴¹

1686. aastal, Rootsi absolutismi tugevnemise ajal, hakkas Eesti pinnal kehtima uus kirikuseadus, mis nägi ette, et koole hakatakse looma üle territooriumi. Uue seaduse hulka käis ka tütarlaste lugema õpetamine.¹⁴² Samal ajastul oli haridusasutuste loomine Eesti territooriumil siiski tagasihoidlik. Üheks suureks põhjuseks oli sajandi alguses aset leidnud sõjakonfliktid, mis suure osa ressursist ja tähelepanust endale tõmbasid.

¹³⁸ *Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni*, lk 145.

¹³⁹ Andresen, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu*, lk 31.

¹⁴⁰ Lembit Andresen, *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. I, Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani* (Tallinn: Avita, 1997), lk 95, 117.

¹⁴¹ Andresen, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu*, lk 32.

¹⁴² Andresen, *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. I, Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani* lk 173–174.

3. Naiskirjanike teoste levimine varauusaja Euroopas

3.1. Naiskirjanikud varauusaja Euroopa suurriikides

Olgugi, et naistele oli kooliharidus piiratud, kirjutati neile suunatud teoseid. Nende seas oli ka palju naisharidust kritiseerivaid teoseid, millega taheti naistele sisendada, et kõneosavuse arendamise asemel peaksid nad keskenduma vooruslikkusele ning õpetama just seda oma lastele. Luis Vives leidis, et naiste kõneosavust pole mõistlik arendada, kuna naised ei saa avalikus elus nii või teisiti osaleda.¹⁴³ Selliste arvamuste tõttu rõhutas Bathsua Makin enda traktaadis *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*, et naiste kõnekunsti ja keeleoskuse arendamine on oluline.

16. sajandil olid haritumad Inglismaa naised tõlgid, originaalseid tekste anti välja väga vähe.¹⁴⁴ Inglise keelde tõlgiti nii ladina kui ka kreeka keelseid tekste.¹⁴⁵ Naiste tõlketöid aktsepteeriti, kuna eeskätt oli tegu kellegi teiste mõtete ümber kirjutamisega, mitte isikliku arvamuse avaldamisega.¹⁴⁶

Itaalias oli märke naishariduse eest võitlevatest naiskirjanikest ja nende avaldatud teostest juba 16. sajandil, Inglismaale jõudsid sarnased tekstid alles 17. sajandi lõpupoole. Senimaani leidus infot haritud naiste kohta meeste avaldatud kirjavahetustest ja tuntud meeste elulooraamatutest.¹⁴⁷ Esimeses peatükis analüüsitud naiskirjanik Bathsua Makini head haridusjärge mainiti samuti mehe poolt kirjutatud autobiograafias. Antikvaar Simonds D'Ewes kirjutas enda kogemusest Bathsua Makini isa Henry Reginaldi erakoolis, kus tema peamiseks õpetajaks oli hoopis neiu nimega Bathsua Reginald, kes valdas hästi kreeka, prantsuse ja ladina keelt ning mõistis ka heebrea ja süüria keelt.¹⁴⁸ 18. sajandil suurenes Inglismaal naisharidusest

¹⁴³ Eskin, lk 113–114, 116, 118.

¹⁴⁴ Ross, lk 159.

¹⁴⁵ Ross, lk 275.

¹⁴⁶ Ross, lk 159.

¹⁴⁷ Ross, lk 111.

¹⁴⁸ Ross, lk 183.

ja naiste eludest kõnelevate teoste hulk niivõrd palju, et naiste hariduse edendamine oli muutunud sama aktuaalseks kui see oli Itaalias.¹⁴⁹

17. sajandi lõpus hakkas Hispaanias tekkima järjest enam naiskirjanikke, kuna oli rohkem kirjaoskajaid naisi.¹⁵⁰ 1689. aastal ilmus Madridis esimene Sor Juana Inés de la Cruz'i tööde kogumik ning tema tööd võeti nii hästi vastu, et järgmise 36 aasta jooksul avaldati 17 väljaannet. Cruz'i kirjanikutööd raskendas asjaolu, et ta ei olnud ametlikust abielust sündinud. Sellest hoolimata suutis naine aga tähelepanu köita mõlemal pool Atlandi ookeani ning ei kogunud tuntuks ainult Euroopa siseselt.¹⁵¹

1640. aastatel arutati Inglismaal uue haridusreformi loomise üle, selle käigus avaldati palju erinevaid traktaate ja kirjutisi, mille hulgas sooviti avaldada teos ka naishariduse vajadusest, milleni aga siiski ei jõutud.¹⁵² Siin uurimistöös analüüsitud haridusteemaline traktaat jäi naishariduse edendamise arutelust aga kõrvale, kuna see avaldati alles 1673. aastal. Olgugi, et plaanitud haridusreformi käiku ei lastud, said mitmed naiskirjanikud aastatel 1630–1680 innustust, et haridusteemadel kirjutada.¹⁵³

Sajandi lõpus hakkas pisut laiemalt levima arusaam, et naised ja mehed olid samal intellektuaalsel tasemel ning seetõttu vajaksid ka naised haridust.¹⁵⁴ Raskendatud haridustingimustest olenemata jäid 17. sajandil silma mitmed andekad ja mõjuvõimsad naiskirjanikud. Margaret Cavendish avaldas 1655. aastal teose nimega *The World's Olio*, kus ta rääkis kõnekunstist naiste seas ning seda läbi naiste enda kogemuste. Tema eesmärk ei olnud niivõrd naiste staatust parandada kui rõhutada kõnekunsti tähtsust.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Ross, lk 129.

¹⁵⁰ Howe, lk 94, 98–99.

¹⁵¹ Howe, lk 157, 160.

¹⁵² Teague, Ezell, “Bathsua Makin and Women’s Education”, lk 33.

¹⁵³ Teague, Ezell, “Bathsua Makin and Women’s Education”, lk 1.

¹⁵⁴ Christopher Bertucci, “Contagious Desire as Feminist Satire in Delarivier Manley’s *The Royal Mischief*”, *Restoration: Studies in English Literary Culture, 1660–1700*, 41 (2017), lk 81–100 (lk 82).

¹⁵⁵ Jane Donawerth, “Conversation and the Boundaries of Public Discourse in Rhetorical Theory by Renaissance Women”, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 16 (1998), lk 181–199 (lk 181, 188).

Naishariduse edendamise eest seisis Mary Astell, kes avaldas 1694. aastal teose *A Serious Proposal to the Ladies*, kus andis mõista, et naistel peaks olema eraldi haridusasutus, kus nad saavad õppida ilma, et oleksid mõjutatud meeste domineerivast maailmast.¹⁵⁶

1673. aastal, Mary Astelli ja Margaret Cavendishi teoste vahepeal, avaldas anonüümsena naiskirjanik ja õpetlane Bathsua Makin teose *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*, millest võttis Mary Astell palju inspiratsiooni, eriti tütarlastekooliga seonduva temaatika osas. Makini põhiargument kirjutatud traktaadis oli, et naised on alati õppimisvõimelised olnud, olgugi et seda neile ei võimaldatud.¹⁵⁷

3.2. Rootsi 17. sajandi naisharidusest kõnelev väitekiri

Meile lähimaks teadaolevaks säilinud teoseks, millel on teatavad paralleelid Makini teosega on Rootsis 17. sajandi lõpul kirjutatud väitekiri, mis põhimõtteliselt suurendab tõenäosust, et ka Eesti territooriumil sarnane teos siiski kirja pandi. 1699. aastal trükiti Uppsala ülikoolis juures väitekirja *Exercitium Academicum Mulieres Philosophantes Leviter Adumbrans*.¹⁵⁸ 17. sajandi lõpus hakkas Rootsis levima idee naishariduse suuremast edendamisest, kuna seni oli riigis kõrgemat haridust saanud väga üksikud naised, kes olid eranditult jõukad. Anna Maria van Schurman oli Rootsi naistele väga suureks eeskujuks.¹⁵⁹ Disseratsiooni *Exercitium Academicum Mulieres Philosophantes Leviter Adumbrans*¹⁶⁰ autoriks peetakse Peter Hedengrahnit, kellel oli kirjutamisel ka abilisi. Üheks kaaskirjutajaks peetakse Sophia Elisabet Brennerit. Ta oli esimene Rootsi naispoet, kes kirjutas nii itaalia, rootsi, saksa kui ka ladina keeles.¹⁶¹

Väitekirjas on naiste hariduse edendamiseks esitatud järgmine näide. Naistel on meestega samamoodi viis meelt ning mehed ja naised mõistavad kunsti, teadust jpm. ühtemoodi ehk naised ei ole psühholoogiliselt erinevad ning neil on põhjuseta puudunud ligipääs võrdväärsele

¹⁵⁶ Bertucci, lk 83.

¹⁵⁷ Bertucci, lk 83.

¹⁵⁸ Love Forssberg Malm, „A dissertation on philosophising women, edited with introduction, translation and commentary“, bakalaureusetöö, Uppsala, 2011.

¹⁵⁹ Malm, lk 5.

¹⁶⁰ Edaspidi *Exercitium Academicum Mulieres*.

¹⁶¹ Malm, lk 5, 11.

haridusele. Mõned naised olid väidetavalt nii head kirjanikud, et olid mitmest mehestki enam väärtustatud. Hedengrahn leidis samuti, et õppivatel naistel ei tohi jääda majapidamistööd tegemata. Ta leidis, et see ei peaks tähendama, et haridust saavad ainult rikkad naised, vaid vaesemad saavad majapidamistööde arvelt lihtsalt vähem aega õpingutele pühendada.¹⁶²

Sophia Elisabet Brenneri haritud naistest rääkiv kiri Hedengrahnile kajastab naise heameelt selle üle, et tal kui naisel on võimalus enda mõtted ise kirja panna. Brenner tõi kirjavahetuses välja Johan Skytte tütre Anna ja Vendela Skytte, keda ta pidas endast veelgi haritumateks ning kes olid süvenenud ladina keele õpingutesse. Brenner tõi haritud naise näitena välja veel Pontus Fredrik de la Gardie tütre Ebba Maria de la Gardie, kes kirjutas luuletusi nii saksa, rootsi, hollandi kui ka prantsuse keeles.¹⁶³ Brenner edastas Hedengrahnile infot teiste riikide haritud naiste kohta nagu Elena Cornaro – esimene itaalianna, kes lõpetas ülikooli, ning taanist pärit suurintellekti Anne Margrethe Qvitzowi. Teisisõnu edastas Brenner Hedengrahnile informatsiooni naisajaloo ning naiste haridustee kohta, mida Hedengrahn saaks enda väitekirjas kajastada ning seeläbi tuleb nõustuda Love Forssberg Malmiga selles osas, et teoses on Sophia Elisabet Brenneril ka oma osa.¹⁶⁴

Kui Sophia Elisabet Brenneri esitatud nimekiri oli ajastukohane ning suuresti kronoloogilises järjekorras, siis Bathsua Makin oli esitanud mitmeid näiteid mitu sajandit tagasi elanud naiste kohta. Makini tööd kritiseeriti päevakohasemate näidete puudumise tõttu ning põhjusel, et Makini loetelu ei olnud esitatud kronoloogiliselt. Ükski väljatoodud naisharitlane ei langenud kokku Brenneri nimistus olnud naistega, põhjusel, et üks naine oli Inglismaalt ning teine Rootsist pärit.

Põhjusel, et Anna Maria van Schurmani traktaat oli Rootsi traktaadile inspiratsiooniks, leidis nende kahe vahel palju sarnasusi. Nii Schurman kui ka Hedengrahn leidsid, et haridus ei ole vajalik ainult majanduslikult kindlustatud naistele, vaid ka vaesematel on õigus õpingutele. Samuti nõustuti selles osas, et mehed ja naised ei erine üksteisest vaimsete võimete osas ning seetõttu peaks olema kõikidel naistel võimalik ennast harida. Hedengrahni meelest olid mõned naised isegi meestest paremad kirjanikud. Sellist hinnangut aga Bathsua Makin enda traktaadis

¹⁶² Malm, lk 52–53, 55.

¹⁶³ Malm, lk 46–47.

¹⁶⁴ Erik Gregersen, „Elena Cornaro”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Elena-Cornaro> [külastatud 20.05.2023]; Malm, lk 46–47.

ei kajastanud, kuna tema arvates ei saanud naised üheski aspektis meestest kõrgemale seada ning pürgis vaid jõukamate naiste hariduse parandamisele. Makin kasutas seda võtet, et ise majanduslikult kasu saada. Ei Schurman ega ka Hedengrahn sellist vaadet ega võtet ei kasutanud.

Rootsi väitekirjas välja toodud haritud naised on kõik elanud 17. sajandil, mis annab alust oletada, et ka tänase Eesti aladel võis leida sel ajal niivõrd haritud naisi, kes oleks saanud oma teadmisi haritud naistest teistega jagada.

3.3. Varauusaegse Eesti- ja Liivimaa kirjastamise ning naiskirjanduse olukord

Otsides vastust küsimusele, kas tänase Eestimaa territooriumil sai juba varausajal välja anda Bathsua Makini teosega sarnast traktaati, peab esmalt välja selgitama, millised olid 16. ja 17. sajandi trükiolud ning haridusolud Eesti- ja Liivimaal.

Liivimaal sai trükkimine alguse 1588. aastal, mil Riiasse loodi trükikoda, kus hakati trükkima esmakordselt Eesti territooriumil kirjutatud teoseid. Enne Riia trükikoda tulid teosed Lübecki, Rostocki jpt. trükikodadest.¹⁶⁵ Riia trükikoja algusajast on piiratud ülevaade trükitud teostest, kuna paljude raamatute andmed ja teosed ise on ajajooksul hävinud. 16. sajandist oli teadaolevalt säilinud 43 tallinlastele kuulunud köidet, mis olid suuremas mahus vaimulikud teosed.¹⁶⁶ Aastatel 1592–1608 avaldati Riia trükikojas kuus haridusteemalist teksti. See näitab, et haridusteemalisi kirjutisi avaldati, kuid naiste hariduse kohta konkreetseid järeldusi teha ei saa.¹⁶⁷

Tartus tekkis trükikoda Tartu ülikooli kõrvale selle avamisajal, 1632. aastal, ning seal nägid ilmavalgust üliõpilaste ja professorite tööd. Suurem enamus trükistest olid ladinakeelsed ning

¹⁶⁵ Tiiu Reimo, „Trükindus ja kirjasõna: Trükiolud, kirjastamine ja raamatukaubandus“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 245–248 (lk 245).

¹⁶⁶ Kaspar Kolk, „Teoloogist astroloogiani. Reformatsioonijärgse kolmveerandsajandi tallinlaste säilinud raamatuid“, *Piiri peal: võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega*, koost Katre Kaju, Rahvusarhiivi toimetised 4 (35) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), lk 149–199 (lk 149, 157).

¹⁶⁷ Kristi Viiding, „The first woman in the process of book production in Livonia: the case of Ursula Krüger and Daniel Hermann“, *Journal of Baltic Studies*, 48, 3 (2017), lk 351–362 (lk 352–353).

akadeemilised publikatsioonid. 1644. aastal trükiti seal Johannes Gutsblaffi ebausuteemaline traktaat.¹⁶⁸

Tallinnas hakati raamatuid trükkima 1634. aastal, kui Tallinna gümnaasiumi külje alla loodi trükikoda.¹⁶⁹ Ajapikku hakati trükkima ka eestikeelseid kirjutisi, kuid peamiselt anti seal välja vaimulikke teoseid ning ka koolihariduse edendamiseks mõeldud aabitsaid ja katekismust.¹⁷⁰

Liivimaal, Riias oli ühel esimesel Baltikumi „õpetatud naisel“ Ursula Krügeril võimalus 17. sajandi alguses osaleda raamatu välja andmisel.¹⁷¹ Naise enda haridustee on teadmata. Krüger oli abielus Preisimaa humanisti ning poeedi Daniel Hermanniga, kes aitas kaasa naise intellektuaalsele arengule. Hermann ise oli väga erudeeritud – õppis Strasbourgis, Wittenbergis ning Königsbergis, seejärel töötas kuus aastat Habsburgide õukonnas nii Viinis kui ka Prahas ladinakeelse kirjavahetuse sekretärina. Arvestades fakti, et Hermann ise oli väga naiste hariduse edendamise poolt ning leidis, et naise juures on kõige tähtsamal kohal tema teadmised ja haridus, võib eeldada, et Ursula Krüger oli võrdlemisi haritud.¹⁷²

Daniel Hermann kavatses avaldada enda kirjutatud kolmeköitelise luulekogu, mis oli tollal Euroopa üks mahukamaid. Hermann selleni aga ei jõudnud ning suri 1601. aastal. Käsikiri oli avaldamiseks samahästi kui valmis, puudu oli ainult eessõna. Daniel Hermann usaldas luulekogude avaldamise oma naise kätte. See ilmus 1614. või 1615. aastal. Kõigile kolmele köitele kirjutas ladinakeelse eessõna Hermannini naine Ursula. Sellest saame järeldada, et Ursula Krüger oskas ladina keelt. Luulekogude eessõnad rääkisid ainuüksi Hermannini loomingust ja elust ning ei puudutanud kuidagi Krügerit ennast ega naiste haridust.¹⁷³ Varauusajal ei saanud eessõnade kirjutamisest ning raamatute trükki andmisest naiste seas tava, vaid tegu oli pigem ainukordse erandiga. Siin avaldas mõju Krügeri enda roll Hermannini elus, ligipääs mehe

¹⁶⁸ Aivar Põldvee, Kai Tafenau, „Kirjasõna ja raamatukultuur: Esimesed trükikojad“, *Eesti ajalugu III, Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani*, koost ja peatoim Enn Küng (Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, 2013), lk 415–418 (lk 415–416).

¹⁶⁹ Tiiu Reimo, „Trüki- ja kirjastusolud Tallinnas 17. ja 18. sajandil“, *Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükikoda (1634–1828): 10.10.–18.12.2014: näituse kataloog*, koost Katre Kaju (Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu: Tallinna Linnaarhiiv, 2014), lk 9–35 (lk 9).

¹⁷⁰ Reimo, „Trükindus ja kirjasõna: Trükiolud, kirjastamine ja raamatukaubandus“, lk 246.

¹⁷¹ Kairit Kaur, „Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“, *Ariadne Lõng*, 1–2 (2014), lk 119–132 (lk 121).

¹⁷² Kristi Viiding, „The first woman in the process of book production in Livonia: the case of Ursula Krüger and Daniel Hermann“, lk 351, 353–354.

¹⁷³ Viiding, lk 354–356.

käsikirjale ning esimesest abielust päritud majanduslik jõukus, tänu millele oli Krügeril võimalik Hermanni luulekogu avaldada.¹⁷⁴ Järgmine märkimisväärne naiskirjanik oli Kuramaalanna Anna von Medum, kes avaldas 1646. aastal vaimuliku sisuga proosateose.¹⁷⁵

17. sajandi keskpaigas tegutses Riias baltisaksa luuletaja Gertrud Paffrath. Tema esimene teadaolev juhuluuletus ilmus 1654. aastal, mil naine kirjutas Riia raesekretäri pulmades tarbeks kaks ladinakeelset ja ühe saksakeelse luuletuse.¹⁷⁶ 17. teisel poolel ja 18. sajandil kirjutanud juhuluuletajad olid enamik aadliseisusest või kõrgkihist linnakodanikud.¹⁷⁷ Järgmine luulekogu oli kirjutatud 1655. aastal ja sisaldas ladina- ja saksakeelseid leinaluuletusi. 1887. aastal leiti paar Paffrathi seniavastamata luuletust, mis olid avaldatud 1654. ning 1657. aastal, tegu oli pulmaluuletustega. 1654. aastal avaldatud luuletus on senimaani Baltikumi vanim teadaolev naise poolt kirjutatud luuletus.¹⁷⁸ Gertrud Paffrath kirjutas luuletusi enda nime all.¹⁷⁹ Naise haridusest ei ole palju teada, kuid analüüsidest ta luuletusi, on leitud, et ladina ning saksa keelt oskas väga hästi, oli õppinud poetikat ning oli kursis antiikkirjandusega.¹⁸⁰

17. sajandi teisel poolel ilmus Liivimaal baltisaksa aadliku poolt kirjutatud tervikteos. 1677. aastal kirjutas Catharina von Gyldenstern raamatu *Geistliches Heil-Pfaster und Seelen-Artzney*, mis oli vaimuliku sisuga raamat.¹⁸¹

Liivimaalt pärit Eva Margaretha Frölich oli 1680. ja 1690. aastate kirjanik, keda kajastati 19. sajandil koguni mitmes artiklis. Peamiseks põhjuseks oli eeldatavasti aga naise usutegevus, mitte ei ülistatud tema oskusi kirjanikuna. Frölich kirjutas 21 tervikteost ning teosed avaldati Amsterdamis nii saksa kui ka hollandi keeles. Frölich oli esimene 17. sajandi baltisaksa naine, kelle säilinud teoste maht oli niivõrd suur.¹⁸²

¹⁷⁴ Viiding, lk 357.

¹⁷⁵ Kairit Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, doktoritöö, Tartu, 2013, lk 401.

¹⁷⁶ Kairit Kaur, „Gertrud Paffrath (17. saj. 1. pool ? – 1657 ?)“, *Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu*, <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=521> [külastatud 07.03.2023].

¹⁷⁷ Kairit Kaur, „Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni“, *Keel ja Kirjandus*, 1 (2009), lk 11–32 (lk 23).

¹⁷⁸ Kaur, „Gertrud Paffrath (17. saj. 1. pool ? – 1657 ?)“.

¹⁷⁹ Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, lk 405.

¹⁸⁰ Kaur, „Gertrud Paffrath (17. saj. 1. pool ? – 1657 ?)“.

¹⁸¹ Kaur, „Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“, lk 121.

¹⁸² Kaur, „Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni“, lk 14–15.

Võttes arvesse hiljem alanud trükikunsti Eesti territooriumil, trükitavate teoste sisu ning naiste nõrka haridusjärge, leiab töö autor, et tõenäosus, et 17. sajandil oli ilmunud samadel tingimustel Eesti territooriumil traktaat nagu Bathsua Makini 1673. aasta teos, väike. Liivimaal on küll näha mitu näidet haritud ning kirjutavatest naistest, kuid nende luuletuste ja teoste sisu ei viita kuidagi haridusteamadele. Inglismaa ning Eesti- ja Liivimaa erinevustes mängis suuresti rolli Inglismaa suur üleüldine edumaa Euroopas ja seda erinevates valdkondades. Eesti- ja Liivimaa olid 17. sajandi teisel poolel Rootsi võimu all ning tegu oli eduka ja edasiarenenud riigiga. Võttes arvesse ka väga andeka Sophia Elisabet Brenneri osa Rootsi väitekirja koostamisel, oli 17 sajand Eesti territooriumi jaoks siiski sõjaliselt laastav. Tõenäosus, et võimude vahetumise ja sõdade perioodil avaldati naisharidusest rääkiv teos näib vähetõenäoline. Bathsua Makini teos oli kirjutatud Inglismaa naise poolt, inglise keeles ning Inglismaa naiste kohta. Sellist vastet me 17. sajandi Eesti territooriumil eelnimetavatel põhjustel suure tõenäosusega ei leia.

4. Eesti naine kooli reklaamijana?

4.1. Eestikeelse naishariduse alase kirjutise avaldamisevõimalus enne 1882. aastat

Olgugi, et Johanson-Pärna traktaati peetakse esimeseks eestikeelseks naisharidust edendavaks teoseks, tuleb heita põgus pilk kõnele eelnenud ajastule ja ühiskonnale ning leida vastus küsimusele, kas oli võimalik, et selline teos avaldati juba enne 1882. aastat.

17. sajandi Eesti- ja Liivimaal kirjutasid ja avaldasid teoseid eeskätt kõrgemasse klassi kuuluvad naised. Eesti keelt seostati sel ajal madalamate ühiskonnakihtidega. Seega oli mõte kirjutavast eesti naisest üsna ebatõenäoline. Rootsisis avaldas 1699. aastal Peter Hedengrahn väitekirja *Exercitium Academicum Mulieres*, kus esitatud naishariduse informatsiooni oli Hedengrahnile edastanud rootslanna Sophia Elisabet Brenner. Olgugi, et Eesti oli suure osa 17. sajandist Rootsi võimu all, siis Eesti- ja Liivimaa kubermangu lihtrahva haridusolud olid emamaaga võrreldes oluliselt kasinamad. Eesti haridusolude seisukord suurema tõenäosusega sellise teose kirjutamist ei võimaldanud.

Liivimaa seni teada vanim Baltisaksa naisluuletaja on Gertrud Paffrath, kes kirjutas 17. sajandi teisel poolel mitmeid luulekogusid, kuhu kirjutas leina- ning pulmateemalisi juhuluuletusi. Ursula Krügeril oli sajandi alguses võimalus avaldada oma äsja siit ilmast lahkunud mehe kolmeköiteline luulekogu ning kirjutada kolmele köitele eessõna. Nende kahe Liivimaa naise erakordse näite põhjal ei saa eeldada, et Bathsua Makini traktaadiga sarnane kirjutis võis 17. sajandil ilmavalgust näha tänase Eesti aladel. Mõlema naise kirjutiste avaldamise võimalus tulenes nende jõukusest, lisaks ei kirjutanud nad eesti keeles. Kairit Kaur on kirjutanud pika ülevaate naiste kirjutamisoludest keskajast kuni 1840. aastateni, kuid Bathsua Makiniga sarnast teost sellest loetelust ei leia. Naiste poolt viljeletud žanrid muutusid läbi aegade ning ilmusid ka üksikud tervikteosed, kuid haridusteostest polnud midagi üles märkida.¹⁸³

¹⁸³ Kaur, „Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“, lk 119–132.

Analüüsid 18. ja 19. sajandi haridusolusid ning 18. sajandi juhuluule levimist Riias, saab järeldada, et Liivimaal, ennekõike tänapäeva Põhja-Lätis olid naiskirjanike võimalused paremad kui Eestimaal. Seetõttu leidis naiskirjanike Riias rohkem. Juhuluuletuste teemadeks olid jätkuvalt pulmad, matused jne., mistõttu ei anna see õigust arvata, et Eestimaal, kus kirjanike arv oli palju väiksem, oleks võinud eesti naine avaldada enne 1882. aastat eestikeelse hariduskõne või -teose. Seetõttu näib üsna tõenäoline, et Eesti- ja Liivimaa esimene suurem kajastatud debatt tütarlaste hariduse osas leidis aset enne 1882. aastat.

18. sajandil oli kõige populaarsemaks žanriks juhuluule. 1784. aasta oli Liivimaa naisluuletajate jaoks murranguline, peale mida hakati välja andma rohkem juhuluuletusi ja luulekogusid, kui varem.¹⁸⁴ Kairit Kauri hinnangul hakati juhuluulet tihedamini avaldama, kuna tänu asehalduskorrale paranesid majandusolud ning linnakodanike võimalused. Naiste juhuluule avaldamine sõltus suuresti majandusoludest. Kriisiajal ei peetud naiste luule toetamist tähtsaks ning seetõttu tekkis sel ajal naiste juhuluule avaldamisel paus. Majandusolude paranemisel oldi valmis naistele rohkem võimalusi andma. Luule avaldamisel mängis suuresti rolli ka naiste enda majanduslik seis.¹⁸⁵ Sündmused, millest kirjutati olid pulmad, pulmaastapäevad, nimepäevad, sünnipäevad ning surmad.¹⁸⁶ 18. sajandi lõpu juhuluuletused, mis leiti Eesti ja Läti raamatukogudest, olid pea eranditult saksakeelsed, üksikud neist ka prantsusekeelsed.¹⁸⁷

Juhuluulete menu vaibus aga õigepea – sõdade, epideemiade ning majanduskriiside keskel kahanesid naiste avaldamisvõimalused, mistõttu naiste avaldamisvõimalus vähenes, juhuluule kui žanri tähtsus kahanes. Lisaks hakkas 1790. aastatel levima uus ideaalne kujund naisest, mis keskendus naise rollile ema ning abikaasana ja rõhus naiste kodustele kohustustele. Seepärast ei tulnud sajandi lõpus juurde uusi nimekaid naiskirjanikke ning olemasolevaid ei soovitud kirjandusleksikonides kajastada, kuna nad oleksid ideaalist kõrvale kaldunud.¹⁸⁸ Selline suhtumine suurendab taaskord võimalust, et naiste kirjatööd on tänapäevaks hävinud, sealhulgas võimalik kirjutis naiste hariduse teemal. Žanr ning teemad, mil luuletati, ei ühti aga

¹⁸⁴ Kristi Viiding, "Tähekleidis öö. Uurimus Põhja-Baltikumi naisluule kohta enne Koidulat", lk 64.

¹⁸⁵ Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, lk 407, 415–416.

¹⁸⁶ Kaur, „Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni“, lk 26.

¹⁸⁷ Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, lk 409.

¹⁸⁸ Kaur, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, lk 406–408, 417.

kuidagi Bathsua Makini teosega, mistõttu tundub, et 18. sajandi kirjutavad naised piirdusid luule loomisega.

Kui uurida 19. sajandi haridusolusid, leidmaks kas Eestis võis eesti naine enne 1882. aastat kirjutada haridusteamadel, tuleb enne heita pilk baltisaksa kultuuriruumi. 19. sajandil said esimese hariduse tüdrukud siiski kodus, jõukamad pered said endale lubada eraõpetajaid.¹⁸⁹ Mitmed pedagoogid ei pooldanud tütarlaste koolide loomisi leides, et haritud naised rikuksid kodust suhtedünaamikast ning kui neid õpetada, siis kodus. Koduste õppeainete all peeti silmas sissejuhatust usuõpetusse, kirjutamisesse, lugemisse ning ka saksa keelde.¹⁹⁰ Nii ei arvanud aga professor Johann Karl Simon Morgenstern, kes leidis, et neidudele tuleb õpetada tütarlastekoolis lisaks ka ajalugu, kunsti ja loodusõpetust.¹⁹¹

19. sajandi teisel poolel pani baltisaksa keskklassi peresid muretsema fakt, et nende tütarde haridusvõimalused olid niivõrd kehvad. Seetõttu mõeldi haridusreformi peale, mis nende haridustingimusi parandaksid ja tagaksid ka vallalistele naistele võimaluse end ise ülal pidada.¹⁹² Sajandialgul hakati Baltikumi looma rohkem tütarlastekoole, mille tase sajandi vältel paranes. Sajandi teiseks pooleks oli tütarlastekoolidest saanud kuueklassiline haridusasutus, kus sai õppida kirjutamist, matemaatika harudest aritmeetikat, ajalugu, saksa keelt, võõrkeelena prantsuse keelt jm.¹⁹³ Bathsua Makin leidis 17. sajandil samuti, et matemaatika seast ainus naiste jaoks jõukohane haru oleks aritmeetika.¹⁹⁴

Kuramaalt pärit baltisakslasest õpetajanna Johanna Conradi avaldas 1860. aastal ajaleheartikli, kus kritiseeris Carl Hoheiseli nägemist naisharidusse. Conradi heitis Hoheiselile ette tema negatiivset suhtumist guvernantidesse, kuna naise meelest oli see amet väga vajalik. Conradi meelest sai hea ema ja abikaasa olla naine, kes oli ennast harinud.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Epi Tohvri, "Johann Karl Simon Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas", *Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250*, koost Jaanika Anderson (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020), lk 210.

¹⁹⁰ Heide W. Whelan, "The Debate on Women's Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905", *Population shifts and social change in Russia's Baltic provinces 1850–1914*, toim Gert von Pistohlkors, Andrejs Plakans ja Paul Kaegbein (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995), lk 163–180 (lk 163, 173).

¹⁹¹ Tohvri, lk 219.

¹⁹² Whelan, lk 164.

¹⁹³ Whelan, 170–172.

¹⁹⁴ Makin, lk 15, 43.

¹⁹⁵ Whelan, lk 169, 175.

4.2. Natalie Johanson-Pärna nais hariduskõne analüüs

Eesti esimene teadaolev ja säilinud eestikeelne separaat-trükis, mis kajastab naishariduse järge ja sarnaneb oma eesmärgilt Bathsua Makini 1673. aasta traktaadiga ilmus 1882. aastal Natalie Johanson-Pärna sulest. Teos “Eesti tütarde haridus: Eesti Kirjameeste Seltsis 15-mal Talwe kuu päewal 1882 kõnelenud Natalie Johanson-Pärna” avaldati Kirjameeste Seltsi soovil ning teose autor Natalie Johanson-Pärna tõi välja, et ilma nende soovi ja agaruseta see kirjutis poleks ilmunud.¹⁹⁶ Kõnest tuleb esile sarnane suhtumine naisharidusse nagu see oli 17. sajandi Inglismaal. Naiste harimisele läheneti meestega võrreldes teistmoodi. Ajastu kontekstis oli haritud naine see, kes oskas süüa teha, riideid õmmelda ning lauluraamatut lugeda. Lisaks sellele kardeti veel ka, et naiste harimisega kaasneb suur muutus – ei alluta enam vanematele ning ei jää enam piisavat aega Jumala teenimiseks.¹⁹⁷ Seda kajastab ka Bathsua Makin enda traktaadis.

Bathsua Makini traktaat ja Natalie Johanson-Pärna kõne sarnanesid üksteisele ennekõike kirjutise eesmärgi kaudu, milleks oli luua tütarlastekool ning seda läbi traktaadi ja kõne neidudele ja nende vanematele reklaamida.¹⁹⁸ Natalie Johanson-Pärna seisis ennekõike just talutütarde hariduse eest, kelle võimalused olid jõukamate neiudega võrreldes kehvemad.¹⁹⁹ Kõne autor oli väga tütarlastekoolide juurde ehitamise poolt ning leidis, et nende ehitamine ei tee rahvast vaesemaks, kuna annab hariduse näol palju tagasi.²⁰⁰

Mõlemad leidsid, et naistel oli emadena tähtis roll ja nad olid esmased isikud, kelle kaudu laps teadmisi sai. Johanson-Pärna meelest olid emad kodukeskkonnas suureks eeskujuks oma lastele ning leidis, et kui ema oli harimatu, millega kaasnes ka roppus, võtavad lapsed sellise käitumismaneeri omaks. Teisisõnu oleks haritud ema suureks eeskujuks oma lastele ning suurema tõenäosusega on lapsed ka haridusest rohkem huvitatud.²⁰¹

Esmapilgul tundus, et Bathsua Makinit ja Natalie Johanson-Pärnat ühendas nende soov tütarlaste haridusasutuste järele. Need koolid erinesid aga suuresti oma olemuselt. Bathsua

¹⁹⁶ Natalie Johanson-Pärna, *Eesti tütarde haridus* (Tallinn: A. E. Brandt, 1882), lk 5.

¹⁹⁷ Johanson-Pärna, lk 6.

¹⁹⁸ Johanson-Pärna, lk 11.

¹⁹⁹ Johanson-Pärna, lk 9–10.

²⁰⁰ Johanson-Pärna, lk 11.

²⁰¹ Johanson-Pärna, lk 8, 10.

Makini tütarlastekoolis sai juba 17. sajandil õppida erinevaid keeli, grammatikat, ajalugu, astronoomiat, geograafiat, aritmeetikat. Bathsua Makin taotles paremaid haridusvõimalusi just jõukamatele naistele, selleks et saavutada majanduslikku tulu. Natalie Johanson-Pärna kool oli ka 19. sajandi Eesti- ja Liivimaa kontekstis käsitöökool, kus seesugust õppeprogrammi ei pakutud, kui Makin seda kaks sajandit varem tegi. Olenemata kõne eesmärgist, soovis Johanson-Pärna see-eest paremaid haridustingimusi just vaesematele naistele.

Viis aastat peale Natalie Johanson-Pärna kõne avaldamist 1887. aastal leiame veel eestlasest Lilli Suburgi lühikese sissekande tema naisajakirjas „Liina“. Naine reklaamis Viljandis asuvat tütarlastekooli, kus sai õppida saksa keeles ja lisaks juurde vene keelt, söögivalmistamist, õmblemist ning lõpueksami sooritamisel oli võimalik ka tütarlastekooli õpetajaks saada. 1888. aastaks oli koolist saanud seitsmeklassiline õppeasutus.²⁰² Kooli asutas naine 1882. aastal, mille hiljem 1885. aastal Viljandisse üle viis.²⁰³ Oma olemuselt ja edult sarnanes Lilli Suburgi Viljandi tütarlastekool ja selle programm enamgi Bathsua Makini tütarlastekooliga, kui Natalie Johanson-Pärna kool.

18. ja 19. sajand tõi endaga kaasa naishariduses ning kirjutavate naiste seas mitmeid muutusi. 18. sajandil sai väga populaarseks juhuluule kirjutamine, mille menu ning avaldustihedus sõltus suuresti nii kirjutaja kui ka riigi majanduslikest oludest. 19. sajandil juhuluule populaarsus kahanes ning rohkem tähelepanu pöörati neidude haridusoludele. Sajandi alguses loodi rohkem tütarlastekoole, mis sajandi lõpuks olid kujunenud kuueklassilisteks. Tütarlastekoolide ning naiste haridusolude parandamise reklaamimiseks kirjutati sajandi lõpus ka mitu teost. Balti provintside naiste hariduse kohta avaldas arvamust 19. sajandi teisel poolel Johanna Conradi Kuramaalt ning eesti naiste kohta 1882. aastal Natalie Johanson-Pärna. Sarnase sisuga kirjutis, mis avaldati Eesti 19. sajandi territooriumil, nägi ilmavalgust juba 1673. aastal Inglismaal. Võib eeldada, et kahe teose avaldamise ajaline vahe oli niivõrd pikk, kuna Eesti territooriumile jõudis naiste hariduse arendamise idee palju hiljem ning oli Eesti kontekstis esimene.

²⁰² Caroline (Lilli) Suburg, „V. Kodu ja kool.“, *Linda: Esimene literatuurlik ja ajakohane ajakiri Eesti naisterahvale*, 3 (1887), lk 101–102 (lk 101).

²⁰³ Eve Annuk, „Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee“, *Keel ja Kirjandus*, 7 (2016), lk 539–552 (lk 540).

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöö peamiseks eesmärgiks oli vaadelda Bathsua Makini *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* kirjutist kui reklaamlehte ning välja tuua selle erinevused võrreldes teiste naisharidusest kirjutavate teostega. Bathsua Makini teost analüüsiti sellise suunitluse kaudu, kuna Makin reklaamis kirjutises oma tütarlastekooli ning tema roll jäi 17. sajandi naiste õiguste eest seisjana nimetatud teoses tagasihoidlikuks ning tema naisharidust nõudvates argumentides kumas läbi materiaalne motiiv.

Bathsua Makinit peeti 17. sajandi üheks haritumaks naiseks ja naishariduse eest seisjaks. Makin ei olnud küll 17. sajandi naiskirjanike hulgas kõige tuntum, võrreldes Margaret Cavendishi või hilisema Mary Astelliga, kuid see-eest väga austatud kirjanik. Olgugi, et Makinile heideti ette, et tema teos ilmus 30 aastat hiljem, kuigi erinevad haridusküsimused olid suuresti õhus juba 1640. aastatel, osales ta siiski sajandi pikkuses naishariduse teemalises debatis. Oma teosega suutis ta inspireerida ka Mary Astelli kirjutama enda tuntud 1694. aasta haridustraktaati *A Serious Proposal to the Ladies*. 20. sajandil hakati aga rohkem kirjutama Makini teose negatiivsetest külgedest. Paljud naiskirjanikud leidsid, et Makin oli ka tema enda ajastu kohta nõudnud naistele liialt vähe haridusõigusi ning jäi liiga konservatiivseks. Tema naisharitlastest esitatud nimekiri tundus samuti paljudele uurijatele läbi analüüsimata ja uurimata, jättes seetõttu ebaprofessionaalse ja pooliku mulje.

Analüüsid esitluses olevat traktaati reklaamlehena ning arvestades seda tabanud kriitikat, lõi see kirjutisest teistsuguse arusaama. Silma jäi Bathsua Makini traktaadi ilmumine 30 aastat peale Inglismaal aset leidnud haridusdebatti, Makini enda hariduse toonitamine anonüümsena ilmunud haridustraktaadis ning sarnane kooli reklaamimine nagu naise 1616. aastal avaldatud teose puhul. Makini eesmärk ei tundunudki olevat naiste õiguste suurendamine ja nende üldise haridusolukorra parandamine vaid hariduse pakkumine just tema enda õppeasutuses, mis tõi talle majanduslikult raskel ajal tulu.

Uurides Makini teost *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* reklaamlehena, jäi silma kaks sajandit hiljem 1882. aastal avaldatud Natalie Johanson-Pärna naishariduse teemaline kõne, mis samuti reklaamis tütarlastekooli. Selle sarnasuse tõttu käsitleti ka

varauusaja Eesti haridusolusid selleks, et leida, kas Bathsua Makini 1673. aasta kirjutisega sarnane teos sai ilmuda juba 17. sajandi Eesti- ja Liivimaal. Eestimaa naisharidus oli 17. sajandil tunduvalt maas teistest Euroopa suurriikidest. Väiksed muutused hakkasid aset leidma 17. sajandi teisel poolel kui tüdrukuid, nii linnas kui ka maal elavaid sooviti lugema õpetada. Selleni jõudmine võttis tugevalt rohkem aega kui teistes Euroopa riikides. 17. sajandi lõpus avaldas Peter Hedengrahn, Anna Maria van Schurmani teosest inspireerituna, Uppsalas väitekirja, mis sisaldas paljuski Sophia Elisabet Brenneri mõtteid naiste hariduse kohta. Liivimaal on 17. sajandi märkmeid andekatest naiskirjanikest nagu Gertrud Paffrathist ning Ursula Krügerist, kes said vastavalt avaldada juhuluulet või kirjutada abikaasa luulekogude köidetele eessõnu. Arvestades aga üksikute Liivimaa naiskirjanike majanduslikke võimalusi, trükitavate teoste sisu ning Eestis aeglaselt arenevaid trükiolusid ning kesist lugemis- ja kirjutamisoskust, julgeb uurimistöo autor oletada, et 17. sajandil Bathsua Makini teosele võrdväärset haridustraktaati tänase Eesti aladel siiski ei ilmunud.

Otsides vastust küsimusele, kas Eesti territooriumil avaldatud naishariduskõnele sai aga eelneدا seni avastamata naisharidusteos, pidi uurima kirjandus- ning haridusolusid nii 18. kui ka 19. sajandil. 18. sajandil oli Eesti- ja Liivimaa populaarseim kirjandusžanr juhuluule, mis levis eriti Liivimaal. Naiskirjanike teke ning juhuluule žanri populaarsus näitas, et Eesti- kuid eriti Liivimaal oli üksikuid haritud naisi, kes suutsid kirjutada, kuid teadaolevalt mitte teemadel, mis puudutasid haridust.

Arvestades Venemaa Balti provintside hariduse aeglasemat arengut ning asjaolu, et suuremad muudatused naiste hariduse arengus leidsid aset 19. sajandi lõpus, on üsna tõenäoline, et Natalie Johanson-Pärna 1882. aasta naishariduse kõne oli esimene omalaadne Eesti- ja Liivimaa territooriumil. Bathsua Makini kirjutis kõrvutati Natalie Johanson-Pärna naishariduse teemalise kõnega selle sarnase olemuse ja sisu tõttu. Eeskätt võrreldi neid tütarlastekooli reklaamimise nurga alt, kuid ka naiste olukorra kirjelduse ning uute haridusalaste soovide koha pealt. Olgugi, et kahe naise tütarlastekoolid oma programmidel ja ambitsioonikuselt erinesid, olid nad siiski enda ajastu ja riigi kontekstis esimeste seas. Võttes arvesse eesti talurahva olukorda ja 19. sajandi ärkamisaega, tundub usutav, et esimene eestikeelne naisharidusest kõnelev trüki avaldati 19. sajandi lõpus.

Uurimistöo teemast lähtudes saaks tulevikus kajastada rohkem Eesti- ja Liivimaa naiste haridusolusid. Praeguseks hetkeks ei ole antud teematikale suurt tähelepanu pööratud, leidub väga vähest eestikeelset kirjandust ning teemasse suurem süvenemine panustaks Eesti naisajaloo uurimisse ning kajastamisesse.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Kasutatud allikad

Makin, Bathsua, *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen, in Religion, Manners, Arts & Tongues. With An Answer to the Objections against this Way of Education* (London: J. D., 1673), kättesaadav GoogleBooks vahendusel internetist.

Malm, Love Forssberg, „A dissertation on philosophising women, edited with introduction, translation and commentary“, bakalaureusetöö, Uppsala, 2011.

Pärna-Johanson, Natalie, *Eesti tütarde haridus* (Tallinn: A. E. Brandt, 1882).

Schurman, Anna M. von, *The Learned Maid; or, Whether a Maid May be a Scholar? A Logick Exercise* (London, 1659), <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo2/A94255.0001.001?rgn=main;view=fulltext> [külastatud 15.03.2022].

Suburg, Caroline (Lilli), “V. Kodu ja kool.”, *Linda: Esimene literatuurlik ja ajakohane ajakiri Eesti naisterahvale*, 3 (1887), lk 101–102.

Kasutatud kirjandus

Aiston, Sarah J., “Women, Education and Agency, 1600–2000: An Historical Perspective”, *Women, Education, and Agency, 1600–2000*, toim Jean Spence, Sarah Jane Aiston, Maureen M. Meikle (New York & London: Routledge, 2010), lk 9–26.

Andresen, Lembit, *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. I, Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani* (Tallinn: Avita, 1997).

Andresen, Lembit, *Eesti rahvakooli vanem ajalugu* (Tallinn: Valgus, 1991).

Annuk, Eve, "Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee", *Keel ja Kirjandus*, 7 (2016), lk 539–552.

Bertucci, Christopher, "Contagious Desire as Feminist Satire in Delarivier Manley's *The Royal Mischief*", *Restoration: Studies in English Literary Culture, 1660–1700*, 41 (2017), lk 81–100.

Brink, Jean R., "Bathsua Reginald Makin: 'Most Learned Matron'", *Huntington Library Quarterly*, 54 (1991), lk 313–326.

Clarke, Desmond M., "Anna Maria van Schurman and Women's Education", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 203 (2013), lk 347–360.

Demers, Patricia, *Women's Writing in English: Early Modern England* (Toronto, Buffalo & London: 2005).

Donawerth, Jane, "Conversation and the Boundaries of Public Discourse in Rhetorical Theory by Renaissance Women", *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 16 (1998), lk 181–199.

Eesti kooli ajalugu: kaugemast minevikust tänapäevani. 1. kd., 13. sajandist 1860. aastateni, peatoim Ferdinand Eisen (Tallinn: Valgus, 1989).

Eskin, Catherine R., "The rei(g)ning of women's tongues", *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 101–132.

Gregersen, Erik „Elena Cornaro”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Elena-Cornaro> [külastatud 20.05.2023].

Howe, Elizabeth O., *Education and Women in the Early Modern Hispanic World* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2008).

Irwin, Joyce L., "Introduction: Anna Maria van Schurman and Her Intellectual Cycle", *Whether a Christian Woman Should Be Educated and Other Writings from Her Intellectual Cycle*, toim ja tõlk Joyce L. Irwin (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1998), lk 1–22.

Karant-Nunn, Susan C., „Reformation society, women and the family“, *The Reformation world*, toim Andrew Pettegree (London & New York: Routledge, 2006), lk 433–460.

Kaur, Kairit, „Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni“, *Keel ja Kirjandus*, 1 (2009), lk 11–32.

Kaur, Kairit, „Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden“, doktoritöö, Tartu, 2013.

Kaur, Kairit, „Gertrud Paffrath (17. saj. 1. pool ? – 1657 ?)“, *Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu*, <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=521> [külastatud 07.03.2023].

Kaur, Kairit, “Ülevaade Balti naiste lugemis- ja kirjutamiskultuurist kuni 1840. aastani“, *Ariadne Lõng*, 1–2 (2014), lk 119–132.

Kolk, Kaspar, „Teoloogist astroloogiani. Reformatsioonijärgse kolmveerandsajandi tallinlaste säilinud raamatuid“, *Piiri peal: võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega*, koost Katre Kaju, *Rahvusrhiivi toimetised* 4 (35) (Tartu: Rahvusrhiiv, 2021), lk 149–199.

Kõiv, Lea, „Kool ja haridus: Eraõpetaja Andreas Ferdinand Kirchring“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 235.

Kõiv, Lea, „Kool ja haridus: Tütarlastekool“, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 232–233.

Liim, Allan, „Kõrvalkool“, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim, (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 99–100.

Liim, Allan, “Tütarlastekool”, *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*, koost Allan Liim (Tartu: Eesti Rahvusrhiiv, 1999), lk 139–140.

Luebering, J.E., „Hrosvitha”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Hrosvitha> [külastatud 20.05.2023].

Maag, Katrin, “Education and literacy”, *The Reformation world*, toim Andrew Pettegree (London & New York: Routledge, 2006), lk 535–544.

McGruer, Ann, *Educating the ‘Unconstant Rabble’: Arguments for Educational Advancement and Reform during the English Civil War and Interregnum* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010).

Michalove, Sharon D., “Equal in Opportunity? The Education of Aristocratic Women 1450–1540”, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 47–74.

Myers, Mitzi, “Domesticating Minerva: Bathsua Makin's "Curious" Argument for Women's Education”, *Studies in Eighteenth-Century Culture*, 14 (1985), lk 173–192.

Norbrook, David, “Women, the Republic of Letters, and the Public Sphere in the Mid-Seventeenth Century”, *Criticism*, 46 (2004), lk 223–140.

Pal, Carol, *Republic of Women: Rethinking the Republic Letters in the Seventeenth Century* (New York: Cambridge University Press, 2012).

Palo, Sharon S., “The Good Effects of a Whimsical Study: Romance and Women's Learning in Charlotte Lennox's *The Female Quixote*”, *Eighteenth Century Fiction*, 18 (2005–6), lk 203–228.

Pöldvee, Aivar ja Tafenau Kai, “Kirjasõna ja raamatukultuur: Esimesed trükikojad“, *Eesti ajalugu III, Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani*, koost ja peatoim Enn Küng (Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut, 2013), lk 415–418.

Põltsam, Inna, “Nunnadest, posijatest, kaupmehekeskedest ning teistest õppinud ja “õpetatud” naistest keskaja Liivimaal”, *Vita academica, vita feminea*, koost Sirje Tammul (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), lk 21–44.

Põltsam-Jürjo, Inna, „Pastoriprouad 16.–18. sajandil“, *Piiri peal: võim, usk ja kirjasõna siin- ja sealpool Rootsi aega*, koost Katre Kaju, *Rahvusarhiivi toimetised* 4 (35) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), lk 335–359.

Reimo, Tiiu, „Trüki- ja kirjastusolud Tallinnas 17. ja 18. sajandil“, *Tallinna linna- ja gümnaasiumitrükikoda (1634–1828): 10.10.–18.12.2014: näituse kataloog*, koost Katre Kaju (Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu: Tallinna Linnaarhiiv, 2014), lk 9–35.

Reimo, Tiiu, “Trükindus ja kirjasõna: Trükiolud, kirjastamine ja raamatukaubandus”, *Tallinna ajalugu II, 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala ja toim Toomas Tamla (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019), lk 245–248.

Reynolds, Myra, *The Learned Lady in England, 1650–1760* (Boston & New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1920).

Ross, Sarah Gwyneth, *The Birth of Feminism: woman as intellect in Renaissance Italy and England* (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2009).

Shimizu, Stacey, “The Pattern of Perfect Womanhood: Feminine Virtue, Pattern Books and the Fiction of the Clothworking Woman”, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 75–100.

Sotiropoulos, Carol Strauss, *Early Feminists and the Education Debates: England, France, Germany 1760–1810* (Madison & Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press, 2007).

Strocchia, Sharon T., „Learning the Virtues: Convent Schools and Female Culture in Renaissance Florence“, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk 3–46.

Teague, Frances, *Bathsua Makin, Woman of Learning* (London: Associated University Presses, 1998).

Teague, Frances ja Ezell, Margaret J. M., “Bathsua Makin and Women’s Education”, *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M.

Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016), lk 27–50.

Teague, Frances ja Ezell, Margaret J. M., “Introduction”, *Educating English Daughters: Late Seventeenth-Century Debates*, toim Frances Teague, Margaret J. M. Ezell, kaastoim Jessica Walker, *The Other Voice in Early Modern Europe: The Toronto Series* (44) (Toronto: Iter Academic Press, 2016), lk 1–24.

Teague, Frances, “The Identity of Bathsua Makin”, *Biography*, 16 (1993), lk 1–17.

Tohvri, Epi, “Johann Karl Simon Morgernstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. Sajandi alguses Tartu õpperingkonnas”, *Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250*, koost Jaanika Anderson (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020), lk 205–224.

Viiding, Kristi, “Humanistlikud haridusprogrammid varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal”, *Kroonikast kantaadini. Muusade kunstide kesk- ja varauusaegsel Eesti ja Liivimaal*, koost Katre Kaju, *Eesti Ajalooarhiivi toimetised* 20 (27) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2013), lk 159–206.

Viiding, Kristi, „The first woman in the process of book production in Livonia: the case of Ursula Krüger and Daniel Hermann“, *Journal of Baltic Studies*, 48, 3 (2017), lk 351–362.

Viiding, Kristi, „Tähekleidis öö. Uurimus Põhja-Baltikumi naisluule kohta enne Koidulat“, *Keel ja Kirjandus*, 1 (2014), lk 63–66.

Whelan, Heide W., “The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905”, *Population shifts and social change in Russia’s Baltic provinces 1850–1914*, toim Gert von Pistohlkors, Andrejs Plakans ja Paul Kaegbein (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995), lk 163–180.

Whitehead, Barbara J., “Introduction”, *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, toim Barbara J. Whitehead (London: Taylor & Francis Group, 1999), lk ix–xvi.

Summary

Bathsua Makin as an advertiser of her girl's school through her educational tract *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* published in 1673.

This thesis analysed Bathsua Makin's work *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* as an advertisement, because Bathsua Makin's motives seemed more likely to be connected with gaining an income, as she was very modest about women's educational rights as an opposed to some other 17th century feminist. The thesis compared Makin's work, that for a long time was seen as an educational tract, to those of other women writers of the time to mark the differences between an educational tract and an advertisement for financial gain. One of the speeches that Bathsua Makin's work was compared to was Natalie Johanson-Pärna's *Eesti tütarde haridus* (Education of Estonian Girl's, 1882) because Johanson-Pärna advertised her school just like Makin did two centuries before and both Makin and Johanson-Pärna were one of the first women of their country to write about the need for women's education.

The most fruitful scholar who has researched Makin is an American researcher, Frances Teague. In an early article Teague concentrated on Makin's life, on her admirable education, on her first published book (1616) and on her journey as a scholar (Teague, 1993). Teague then wrote about Makin's past in more depth, about the people closest to her and the book also contained the 1673 tract (Teague, 1998). In her most recent publication Teague has analysed Makin's tract, written about her biography and about whether she was the real author of the tract *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* (Ezell & Teague, 2016).

The thesis used four original sources – translation of Anna Maria van Schurman's *Dissertatio de ingenii muliebris*, Bathsua Makin's *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen*, Peter Hedengrahn's *Exercitium Academicum Mulieres Philosophantes Leviter Adumbrans* and Natalie Johanson-Pärna *Eesti tütarde haridus*.

The thesis consists of four chapters, the first one contains the analysis of Bathsua Makin's educational tract *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* and discusses the main reasons behind writing such a tract. The second chapter contains the introduction into

women's education in the 16th and 17th century Europe and the differences between the women's educational opportunities in European countries. The third chapter gives information about European writers in early-modern times, takes a look at the advancements in Livonia and 17th century Sweden to help with the conclusion if an educational tract could have been written in present-day Estonian area in 17th century. Fourth chapter mentions 18th century occasional poetry, analyses Natalie Johanson-Pärna's educational speech and finds parallels between Bathsua Makin's and Natalie Johanson-Pärna's educational tracts because of the similar content.

Bathsua Makin's work has fallen under some criticism throughout the years. The main point was that she was very conservative given the fact that she was considered somewhat of a feminist. She was very subtle about her demands for women's education when she could have asked for more. Others were not content that she only demanded higher education for well off women.

This present thesis wanted to analyse Bathsua Makin's tract from an advertising angle because Bathsua Makin was promoting her school through the educational tract and the fact that it was published nearly 30 years after the educational reform was discussed in England, leaves a question of her motives. The book that she wrote in 1616 also advertised her father's school, giving her an alternative motive on why to write the tract. Knowing now that Bathsua Makin had been the breadwinner of the family for a long time and the history of her writing it is safe to assume that her aim was to get ladies into her gentlewoman's school, not so much to broaden women's rights for education. That does not lessen the importance of the fact that she was an amazing educationalist and she had a positive effect on women and their image of what they deserve. Just like Makin in 1673, an Estonian woman Natalie Johanson-Pärna published a speech with a similar motive in 1882 being the first known Estonian woman who wrote about Estonian women's education and wrote the speech in Estonian. To seek for any possibility of an earlier publication of a similar work like Makin's the thesis took a look at Estonian women's education and women writers between the 17th and 19th century.

The author of this thesis assumes that the first educational tract in Estonia and Livonia in Estonian from woman to woman was published in 1882. The reasoning behind that is that even

in Sweden, which Estonia and Livonia was a part of during the 17th century, there were few women writers. Sophia Elisabet Brenner gave information about women's education and the importance of having one to Peter Hedengrahn who then wrote a pamphlet using her given information.

During the 17th century there were a few women in Livonia as well who wrote occasional poetry like Gertrud Paffrath. In 18th century occasional poetry became very popular but mostly in Livonia and the subjects of the poems were weddings, funerals etc. In Estonia and Livonia print shops only started to exist at the very end of the 16th century. Because of the poor printing conditions and the fact that many women in Estonia and Livonia could not write in the 17th century leaves a strong impression that anything close to Bathsua Makin's *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* could not have been published at the same time in Estonia and Livonia. Although a few women had been educated enough to write poems, there is no data that a woman could have written about women's education at the time when only a few were able to write and publish. Women's education had not changed much up until 1850's when there was a debate on women's education and more substantial changes started to take place at the end of the century, making it possible that the first speech on women's education in Estonian was written in 1882 by Natalie Johanson-Pärna.

In the future this subject could be broadened by concentrating research more specifically on women's education and educated women in Early Modern Estonia and Livonia, as this could offer us a better understanding of the development of Estonia's and Livonia's women's education.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Elisabeth Kont,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Bathsua Makin oma tütarlastekooli reklaamijana tema 1673. aastal ilmunud haridustraktaadi *An Essay to Revive the Antient Education of Gentlewomen* kaudu”, mille juhendaja on Janet Laidla, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Elisabeth Kont

22.05.2023